

EEDER

Edebi Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2022, Cilt 6, Sayı 2

Atf/Citation: Özdemir, M. (2022). "Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Efendi'nin Gül-i Handân'ında Gülistân Sözlüğü", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 6(2), s. 165-191.

Mehmet ÖZDEMİR*

Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Efendi'nin Gül-i Handân'ında Gülistân Sözlüğü**

*Gülistân Dictionary in Sheikh al-Islam Hocaşâde Esad Efendi's Gül-i
Handân*

ÖZ

Gülistân, Sadî-i Şîrâzî (ö. 1292) tarafından Salgurlu hânedanından Ebû Bekir b. Sad b. Zengî adına 1258'de kaleme alınmıştır. Eser, münâcât, naat ve sebab-i telifini anlatan bir mukaddime ile başlar. Akabinde padişahların hâl ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm yer alır. Günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenen eserin 14. yüzyıldan günümüze değin pek çok dile tercümesi yapılmıştır. Osmanlı medreselerinde Farsça öğretiminde ders kitabı olarak okutulacak kadar rağbet gören Gülistân'ın Türkçeye pek çok tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Ayrıca eserin kelime kadrosunu ihtiva eden eser sözlüğü niteliğinde sözlükleri de hazırlanmıştır. Gülistân'ın Türkçe tercümelerinden biri de Sultan I. Ahmed adına Hocaşâde Esad Efendi tarafından Gül-i Handân adıyla yapılan tercümedir. Gülistân'ın aslına uygun olarak manzum bölümleri nazmen, mensur bölümleri nesir formunda tercüme eden Esad Efendi, Gül-i Handân'ın sayfa kenarlarına Gülistân'da geçen Arapça-Farsça bazı kelimelerin anlamlarını not ederek küçük bir Gülistân sözlüğü oluşturmuştur. Çalışmada Esad Efendi'nin hayatı ve Gül-i Handân adlı tercüme eseri hakkında bilgi verilmiş, sayfa kenarlarında yer alan söz konusu sözlük, eser sözlüğü bağlamında incelenerek çeviri yazılı metni araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hocaşâde Esad Efendi, Gül-i Handân, Gülistân Tercümesi, Gülistân Sözlüğü.

ABSTRACT

Gülistân was written by Sadî-i Şîrâzî (d. 1292) on behalf of Abu Bakr b. Sad b. Zengî from the Salgurlu dynasty in 1258. The work begins with an introduction describing the munajat, naat and the reason why it is written. Afterwards, there are eight chapters on the behaviors and attitudes of the sultans, the morality of the dervishes, the virtue of modesty, the benefits of silence, love and youth, weakness and old age, the effects of education and the manners of conversation. The work, which is decorated with stories, jokes and couplets, from which moral and literary conclusions can be drawn, taking into account the events encountered in daily life, has been translated into many languages from the 14th century to the present day. Many translations and commentaries of Gülistân into Turkish were made, which was so popular that it was used as a textbook in Persian teaching in Ottoman madrasahs. In addition, dictionaries in the form of a work dictionary containing the vocabulary of the work have also been prepared. One of the Turkish translations of Gülistân is the translation made by Hocaşâde Esad Efendi on behalf of Sultan Ahmed I under the name Gül-i Handân. Esad Efendi, who translated the verse sections in verse form and the prose sections in prose form in accordance with the original of Gülistân, created a small Gülistân dictionary by noting the meanings of some Arabic-Persian words in Gülistân on the margins of the pages of Gül-i Handân. In the study, information was given about Esad Efendi's life and his translation work named Gül-i Handân, and the translated text was presented to the attention of researchers by examining the dictionary in question in the context of the work dictionary.

Keywords: Hocaşâde Esad Efendi, Gül-i Handân, Gülistân Translation, Gülistân Dictionary.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, mehmet.ozdemir@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0003-0544-9280

** [Araştırma Makalesi] Geliş Tarihi: 31.07.2022 Kabul Tarihi: 04.10.2022 Yayın Tarihi: 25.10.2022 DOI: 10.31465/eeder.1151711 (Bu çalışma, Mehmet Özdemir tarafından hazırlanan *Türk Edebiyatında Gülistân Tercümeleri ve 17. Yüzyıl Yazarlarından Hocaşâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Gül-i Handân (Terceme-i Gülistân)*'i başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.)

Giriş

Sadî-i Şirâzî'nin *Gülistân* adlı eseri yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet görüp birçok dünya diline çevrilmiştir. Bununla beraber eserin Farsça ve Türkçe şerhleri yapılmış ve eserin anlaşılması için sözlükler hazırlanmıştır. *Gülistân*'ın etkisiyle Muînüddîn Cüveynî'nin *Nigâristân*'ı, Câmî'nin *Bahâristân*'ı, Mecd-i Hâfi'nin *Ravza-i Huld*'u ve Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*'ı gibi nazireler de yazılmıştır (Yazıcı, 1996: 140-141). Osmanlı medreselerinde Farsça öğretiminde ders kitabı olarak okutulacak kadar rağbet gören *Gülistân*'ın Türkçeye pek çok tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Ayrıca eserin Arapça-Farsça kelime kadrosunu ihtiva eden eser sözlüğü niteliğinde sözlükleri de hazırlanmıştır (Kartal, 2001: 101-115; Özdemir, 2011: 1-25; Çelik, 2017: 45-83).

Gülistân'ı Türkçeye *Gül-i Handân* adıyla tercüme eden Hoca-zâde Esad Efendi eseri tercüme etmekle kalmayıp *Gülistân*'da geçen seçilmiş bazı Arapça-Farsça kelimelerden oluşan bir *Gülistân* sözlüğü de hazırlamıştır. Burada Esad Efendi'nin hayatı ve *Gül-i Handân* adlı tercüme eserine dair bilgi verilmesi, sonrasında bahse konu sözlüğün içeriği ile çeviri yazılı metninin ortaya konulması uygun olacaktır.

1) Hoca-zâde Esad Efendi (1570-1625)

Hoca-zâde Esad Efendi 14 Haziran 1570 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1598-1599 arası şeyhülislâmlık görevinde bulunan ve Tâcü't-tevârih adlı eseriyle tanınan Hoca Sadeddin Efendi'nin oğludur. Babasına nispetle "Hoca-zâde" nâmıyla anılan Esad Efendi, tahsil hayatına babasından ve Molla Tefvik Gilânî'den aldığı derslerle başlar. 1588'de, on sekiz yaşında iken Haseki medresesine mülâzım olur (Aktepe, 1995: 340; Kahraman-Güntekin-Dadaş, 1998: 360-361) Sahn-ı Semân, Sultan Selim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik görevlerinin ardından Temmuz 1593'te Dârü'l-hadîs'e, Şubat 1596'da Edirne kadılığına tayin edilir (Aktepe 1988, IV: 3589). Babası şeyhülislâm iken Esad Efendi İstanbul kadılığı makamındadır. Çelebi Müftü lakabı ile tanınan ağabeyi Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde Anadolu kazaskerliğine getirilir. Ağabeyinin görevinden ayrılmasını müteakip 6 Ocak 1603'te Anadolu kazaskerliğinden azledilen Esad Efendi'nin bürokrasideki bu atama ve hızlı yükselişi babasının nüfuzu ve padişah üzerindeki tesirine bağlanmaktadır (Solakzâde, 1989: 377).

1604-1605 ve 1606-1608 tarihleri arasında iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Esad Efendi, ağabeyi Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin ölümünün ardından 46 yaşında iken şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir (Danişmend, 1972: 121). Esad Efendi, padişahlığın I. Ahmed (ö. 1617), I. Mustafa (ö. 1639), II. Osman (ö. 1622) ve yine I. Mustafa, IV. Murad (ö. 1640) arasında dört defa el değiştirdiği dönemde iki defa bu makama tayin edilir ve toplam sekiz yıl altı ay şeyhülislâmlık yapar. Mensup olduğu aile ve şahsî meziyetleriyle devrinin en tanınmış simaları arasına girer ve devlet işlerinde çok faal rol oynar (Aktepe, 1995:340)

Esad Efendi, I. Ahmed'in vefatından (1617) sonra I. Mustafa'nın tahta geçmesinde ve ardından da hallinde etkili olup (1618), kendisinden önce amcasının tahta çıkmasında oynadığı rol dolayısıyla da II. Osman'ın düşmanlığını kazanır (Aktepe, 1995: 340). II. Osman padişah olduğunda Esad Efendi'nin yetkisini sınırlayarak ona yalnız fetva işlerini bırakıp ilmiye mansıplarının tevcihini, yani ulemânın sırasını düzenleme yetkisini hocası Ömer Efendi'ye verir (Peçevi İbrahim Efendi, 1992: 346).

Şeyhülislâmların sefere gitmesi âdet olmadığı halde Esad Efendi, II. Osman'ın gönlünü almak için Hotin seferine katılmıştır. Ancak ordu İsakça'da iken, rahatsızlığı sebebiyle seferden dönmek zorunda kalır. II. Osman geleneğin dışına çıkarak Esad Efendi'nin kızı Âkile (Ukayla) Hanım ile evlenme isteğine Esad Efendi başlangıçta karşı çıksa da sonra güçlkle rıza gösterir. II. Osman tarafından Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi vekil tayin edilmek suretiyle nikâh akdi gerçekleşir (Uzunçarşılı, 1998: 461).

Aralarındaki soğukluk sebebiyle damadından daima uzak duran Esad Efendi, ancak çok önemli meseleler ortaya çıktığında saraya gitmiştir. II. Osman'ın hacca gitme isteğine Esad Efendi ve diğer bazı ulema karşı çıkıp padişahı hacca gitmekten vazgeçirmeye çalışır. Esad Efendi, padişahların hacca gitmekten çok adaletle hükmetmesi gerektiğini, zira büyük bir fitne tehlikesinin baş gösterdiği fetvasını verdiyse de padişah -bir rivayete göre- fetvaları yırtmış ve Hoca Ömer'in de etkisiyle kararından dönmemiştir. II. Osman'ın katliyle sonuçlanan ayaklanmada Esad Efendi padişahla isyancılar arasında arabuluculuk yapma çabasında olan ulema arasında yer alır (Aktepe,1995: 340; Solakzâde, 1989: 477-483).

Esad Efendi, bütün çabalarına rağmen olayların büyüüp önü alınamayacak boyutlara ulaşmasına ve çıkan isyanda II. Osman'ın öldürülmesine engel olamaz. Damadının cenazesine de katılmayınca görevinden istifa etmiş sayılır (21 Mayıs 1622/10 Recep 1031). Bir yıl sonra, Ekim 1623 (Zilhicce 1032)'te IV. Murad zamanında, halefi Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin, veziriazam Kemankuş Ali Paşa'nın tesiriyle azlini müteakip ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edilen Esad Efendi, bu ikinci görevi sırasında veziriazamla geçinemez (Aktepe 1995: 340). Esad Efendi, bir yıl yedi ay süren bu görevi sırasında 14 Şaban 1034'te (22 Mayıs 1625) vefat eder ve Eyüp'te babasının yaptırdığı aile mezarlığına defnedilir. Şu mısralar ölümüne düşülen tarihlendir:

Eyle Es'ad Efendi cennet-i 'adni mekân (Ergun, 1936: 1320)

Es'adu'r-Rûm gitdi 'ukbâya

Uzunçarşılı, Esad Efendi'nin devrin meşhur mutasavvıfı Aziz Mahmud Hüdâî'ye (ö. 1628) intisap ederek ondan Celvetiyye tarikatında hilafet aldığını nakleder (Uzunçarşılı, 1988: 461). Devrinin şâir ve münşilerinden Azmizâde Mustafa Hâletî'nin mektupları içinde Esad Efendi'ye hitâben yazılmış mektuplar da vardır (Azmizâde Mustafa Hâletî, 2003: 27-29; Woodhead, 2007: 53-68). Yine çağdaşı ve devrin büyük şâiri, kaside ustası Nefî de Esad Efendi'nin methi için iki kaside yazmıştır (Akkuş,1993: 230-233).

Türkçe, Arapça ve Farsçaya son derece hâkim olan Esad Efendi, küçük yaşta babasından ve hocalarından ilim tahsil etmiştir. Esad Efendi, çeşitli üst düzey memuriyet hayatının akabinde Osmanlı bürokrasisinin en üst kademelerinden biri olan şeyhülislâmlık makamında görev yapmıştır. Esad Efendi, *Gülistân'ı Gül-i Handân* adıyla Türkçeye tercüme etmenin yanında dört halifenin hilyelerini anlatan *Gülistân-ı Şemâil*, Cuma gününün faziletlerini konu alan *Fezâil-i Cum'a* ve yazıldığı dönemden bugüne İslâm dünyası için her dönemde rağbet gören *Kaside-i Bürde Tahmisi* adlı eserlere imza atmıştır.

Esad Efendi'nin, şiirlerinde Türkçe atasözü ve deyimlerden de yararlandığı, Türkçeyi kullanma konusunda bilinçli ve istekli olduğu *Gül-i Handân* adlı eserinin mukaddimesinde zikredilir. Zira Esad Efendi, *Gül-i Handân*'ı tercüme etmekle Farisî elbise giymiş bir güzel gelinin elbisesini değiştirip Türkî elbise giydirdiğini ifade etmektedir. *Gül-i Handân*'daki manzumeler ahenk unsurları bakımından incelendiğinde birkaç manzumede vezin kusurları olsa da Esad Efendi'nin vezin ve kafiye konusunda da yeterli alt yapıyı taşıdığı görülür.

2) Gül-i Handân (Terceme-i Gülistân)

Gül-i Handân, Şeyh Sadî-i Şirâzî'nin *Gülistân* adlı eserinin Hocaşâde Esad Efendi tarafından Türkçe'ye yapılmış tercümesidir. Esad Efendi *Gül-i Handân*'ı I. Ahmed adına inşâ ettiğini aşağıdaki manzumede şöyle ifade etmiştir:

Kıt'a li-mü'ellifihi

Şeyh Sa'dî Sa'd-i Zengî nâmına te'lîf idüp
Eyledi aña *Gülistân*'ı içinde çok senâ

Hazret-i Câmî dahı Sultân Hüsey'n'ün nâmına
Söyleyüp itdi *Bahâristân*'ını behçet-fezâ

Hazret-i Sultân Ahmed nâmına Es'ad dahı
Eyleyüp inşâ *Gül-i Handân*'ı itdi dil-güşâ

Dergehinde bir kara kul olsa idi yaraşır

Sa'd bin Zengî ile Sultân Hüsey'n-i Baykara (Gül-i Handân, N1: 34^a-35^b).

Mütercim, *Gülistân*'ın aslına sadık kalarak eserin manzum bölümlerini nazmen, mensur bölümleri de nesir formunda tercüme etmiştir. Esad Efendi *Gül-i Handân*'da, *Gülistân*'ın orijinal metninde bulunmayan hem mensur hem de manzum ilavelere yer vermiştir. Bu yönüyle *Gül-i Handân* genişletilmiş bir tercüme hüviyetindedir. Manzum ilavelere mesnevi, kıt'a, nazm, şiir, beyt, mısra kelimelerin "li-müellifihi" şeklinde başlıklar yazılmıştır. *Gül-i Handân*'da bazı manzumeler "tercüme-i dîger" başlığı ile mükerrer tercüme edilmiştir. "Mesnevi li-müellifihi, Kıt'a li-müellifihi, Nazm li-müellifihi, Şi'r li-müellifihi" ya da "li-müellifihi" gibi başlıklarda ise Esad Efendi kendi şiirlerine yer vermiştir. *Gül-i Handân*'da Esad Efendi'ye ait olan şiirlerin 50'si beyit, 23'ü nazım ve 11'i mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır (Özdemir, 2011: 48).

Esad Efendi *Gül-i Handân*'ı telif sebebini 5^a-6^a varakları arasında anlatmaktadır. Özetle, Sadi'nin bir takım güzel sıfatlarla mücehhez olan *Gülistân*'ını Farsça bilmeyen Rum şairlerinin de faydalanması için tercüme ettiğini vurgulayıp sebeb-i telif için ise şu gerekçeyi ortaya koymaktadır:

Esad Efendi, *Gülistân*'ın faydalı öğütler içerdiğini, Anadolu'da da meşhur olduğundan zaman içinde itibar ehlinin gözlerini nurlandırması ve büyük-küçük herkesin damaklarını tatlandırması gayesi ile bir yadigâr olmak üzere tercüme ettiğini anlatır. *Gülistân*'ı Şirâz elbisesi giymiş bir geline teşbih ederken eserin kendisi tarafından tercümesi olan *Gül-i Handân*'ı da Rûmî elbiseler giydirilmiş bir gelin olarak tahayyül eder. *Gülistân*'ı tercüme etmekle bu güzel geline Rûmî elbiseler giydirdiğini, "-Bahar çiçeklerinin arasına Rûmî bir çiçek olarak- Şiraz gömleğiyle süslü gelinin elbisesini tagayyür-i libâs ve tebdîl-i câme ile Rûmiyâne hil'at giydirip gelin ortaya çıkarıldı" ifadeleriyle dile getirir. Tercümeyle o mesture gelinin güzel yüzünden perdenin kaldırıldığını, bilinmeyen ve görülmeyen güzelliklerin böylece anlaşılır ve farkedilir hale geldiğini anlatır. Gelini süsyeleyen, hazırlayanların gerekli malzemeleri temin etmesi gibi Türkçeye tercüme için dil süslemelerinin zarifâne yapıldığını, heşt-behişt gibi sekiz bab üzere tertip edilip padişaha ithaf ve ihdâ olduğunu ifade eder (Gül-i Handân, N1: 5^a-6^a).

Esad Efendi, Sultan I. Ahmed'e takdim edilen eserin cennet hurileri gibi süslendiğini ve eserin sultana takdimini "gelinin çehresindeki örtünün padişah tarafından açılması" teşbihi ile ifade eder. Eserin, padişahın nazarlarına mazhar olup değer bulması için adap ve dua usulüne uygun olarak takdim edildiğini de kaydeder (Özdemir, 2011: 43-53). *Gül-i Handân*'ın yurt içi ve yurt dışı

yazma kütüphanelerinde bugüne kadar tespit edilebilen 10 yazması bulunmaktadır. *Gül-i Handân*'ın yazma nüshalarının yer aldığı kütüphaneler ve yazmaların yer numaraları şöyledir:

- 1) Nuruosmaniye Kütüphanesi 0004204 (N1).
- 2) Nuruosmaniye Kütüphanesi 0004203 (N2).
- 2) Nuruosmaniye Kütüphanesi 003736 (N3).
- 4) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, Nu. 1912 (R).
- 5) İzmir Hisar 000559 (İ).
- 7) Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 69 (M1).
- 6) Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 162 (M2).
- 8) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Kula 58 (MS1)
- 10) Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 5566 (MS2)
- 9) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî 2 (MS3).

3) Sözlük Bilimi ve Sözlüklerin Tasnifi

Sözlüklerin yazılış amaçları ve sözlük yazımında kullanılan yöntemler, çeşitlilik arz eden pek çok sözlüğün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında sözlüğün tek ve eksiksiz bir tanımı üzerinde uzlaşmanın güç olduğu ortadadır. Bu durumun sözlük bilimi terimi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Sözlük bilimi, ülkemizdeki pek çok araştırmacının çeşitli akademik yayımlarına rağmen henüz üzerinde uzlaşamayan ve tartışmaların devam ettiği bir araştırma alanı olarak görülmektedir. Sözlük yazımı, araştırmacılığı ve kuramcılığı için Batı'da leksikografi terimi kullanılırken ülkemizde sözlükbilim, sözlük bilimi, sözlükbilgisi ve sözlükçülük gibi terimler kullanılmaktadır (Kaynak, 2021: 83).

Usta ve Akalın "leksikografi" sözcüğüne karşılık olarak "sözlükçülük" terimini önermektedir (Usta 2010: 93; Akalın 2010: 164). Boz ise, sözlükçülük terimini "leksikografi"nin "meslek" tarafını karşılama ve sözlük yazımı ve düzenlemesi dışında; sözlük satma, sözlük koleksiyonu yapma vb. işleri de anımsatabileceği için bu terimi sıkıntılı bulur (Boz, 2011: 13).

Yukarıda özetlenen görüşler, konu hakkında yapılan çalışma ve tartışmaların ülkemizde çok eskilere dayanmadığını ve sözlük bilimiyle ilgili tartışmaların günümüzde devam ettiğini göstermektedir. Bu durum alanla ilgili araştırma yapan bilim insanlarının terim konusunda henüz bir uzlaşma sağlayamadığını ve sözlük bilimi ile ilgili terim tartışmalarında alanın sınırlarının tam olarak ortaya konulamadığını göstermektedir.

"Sözlükçülük" ve "sözlükbilimi" terimini kullananlar araştırmacılar belli bir dönemde oluşturulmuş olan sözlük külliyyatını ve geleneğini kastederken, "sözlükçülük" kelimesini kullanmaktadır. Bu yönüyle "sözlükçülük" içerisinde somut olarak bir sözlük ortaya koyma anlamını da içermektedir. Sözlük araştırma, inceleme, sınıflandırma, yöntem ve ilkelerini belirleme çalışmaları için "sözlükbilimi" teriminin kullanılması yerinde olacaktır (Kaynak, 2021: 84).

Sözlükler içerdikleri söz varlığı, madde sıralaması, yazıldığı dil, hedef kullanıcı, verilen bilginin seviyesi gibi çeşitli kriterler doğrultusunda sınıflandırılmaktadır. Sözlükbilimi konusunda çalışma yapan araştırmacılar bu alanın gelişimi çerçevesinde sözlüklerin çeşitli özelliklerini dikkate alarak farklı sözlük tasnifleri ortaya koymuşlardır. Bu tasniflerin en eski ve en çok bilinenlerden biri

Doğan Aksan'ın tasnifidir. Aksan, sözlükleri şöyle tasnif etmiştir üç ana başlık ve alt başlıklar halinde şöyle tasnif etmiştir:

Temel Başlık	Alt Başlıklar
Bir veya birden çok söz varlığını ele alması açısından	a. Tek dilli sözlükler b. Çok dilli sözlükler.
Alfabetik sıradan hareketle hazırlanma bakımından	a. Alfabetik sözlükler b. Kavram alanı sözlükleri.
Ele alınan söz varlığının niteliğine göre	a. Genel sözlükler b. Ağız ve lehçe sözlükleri c. Etimolojik (köken bilgisi) sözlükler d. Tarihsel sözlükler e. Eş anlamlı, zıt anlamlı, eşadlı kelime sözlükleri f. Terim sözlükleri (uzmanlık alanı sözlükleri) g. Okul sözlükleri, 1. Argo sözlükleri i. Yabancı kelimeler sözlükleri j. Yeni ögeler sözlükleri k. Metin sözlükleri l. Deyim ve atasözü sözlükleri m. Yanlış kullanılan ögeler (galat) sözlükleri n. Tersine sözlükler vb.

Tablo I: Aksan'a göre sözlük türleri (Aksan, 1982).

Atkins ve Rundell'in birlikte yaptıkları sınıflandırma da kapsamlı tasnif denemelerinden biridir. Bu sınıflandırmada sözlüğün dili, kapsamı, boyutu, ortamı, düzeni, dili, kullanıcıların dilleri, kullanıcıların becerileri ve sözlüğün kullanım amacı ana başlıkları altında çeşitli alt başlıklardan oluşan bir tasnif yapılmıştır (Atkins ve Rundell, 2008: 24-25; akt. Bekdaş, 2017: 55:

Atkins ve Rundell'in sınıflandırmasını esas alan Baskın, sözlükleri maddelerin sıralanışı, boyutu, yayımlanma biçimi, kullanıcıların durumu, kullanım amacı, kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişki, maddelerin açıklanış biçimi ve dil kurallarını açıklama biçimi kriterlerine göre çeşitli alt başlıklar çerçevesinde ele alan bir tasnif denemesi yapmıştır (Baskın, 2012: 395-400).

Yukarıda bahsedilen ayrıntılı tasnifler yanında sözlüklerin sınıflandırılmasında teklif oraya koyan başka araştırmacılar da vardır. Kocaman, sözlükleri betimlemeli/kuralcı sözlükler, eş zamanlı/art zamanlı sözlükler, genel/teknik sözlükler, genel kullanım/öğrenim amaçlı sözlükler ve tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler başlıkları altında 5 gruba ayırmıştır (Kocaman, 1998: 111). Usta'nın tasnifinde sözlükler ansiklopedik sözlükler ve filolojik sözlükler olmak üzere iki başlık altında sınıflandırmıştır. (Usta, 2006: 223-242). Esen, sözlükleri dilbilim sözlükleri, psikoloji sözlükleri, sosyoloji sözlükleri, işaret bilimi sözlükleri olmak üzere dört grupta toplamıştır (Esen, 2009: 475). İlhan ise sözlükleri ortam ve yazılış biçimlerine göre çeşitli alt başlıklarla birlikte üç gruba ayırır: İşledikleri ürünler açısından sözlükler, malzemenin kaydedildiği ortam açısından sözlükler, yazılış biçimleri açısından sözlükler (İlhan, 2009: 538).

4) Eser Sözlüğü Niteliğindeki *Gülistân* Sözlükleri

Bilindiği gibi sözlükler, genellikle dil öğretimi maksadıyla yazılsa da bir eserdeki söz varlığını aktarma fikrinden hareketle hazırlanmış sözlükler de vardır. Daha önce telif edilmiş belli bir manzum ve mensur eserlerin daha iyi anlaşılması için hazırlanmış bu tür özel sözlükleri eser sözlüğü olarak tanımlamak mümkündür. Aksan'ın tasnifinde "ele alınan söz varlığının niteliğine göre" sınıflandırılan sözlüklerin alt başlığında "metin sözlükleri" de yer almaktadır. Hocazâde Es'ad Efendi, *Gülistân* çevirisi olan *Gül-i Handân* adlı eserinin kenarına *Gülistân*'da geçen 354 kelimenin anlamlarını yazarak bir metin/eser sözlüğü oluşturmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ve yukarıdaki tasnifi dikkate alındığında bahse konu sözlük bir metin/eser sözlüğü niteliğindedir.

Türk edebiyatında Mevlanâ'nın *Mesnevi'si*, *Bostân* ve *Gülistân*, *Bahâristân*, *Şehnâme*, *Târih-i Vassâf*, *Târih-i Nâdirî*, *Siyer-i Veysî* eser sözlüğü hazırlanan önemli eserlerdir (Çelik, 2015: 166-167). Yukarıda bahsi geçen tercüme ve şerhlerinin yanında *Gülistân*'ın tamamı, bilinmeyen kelimeleri ya da hazırlayan kişi tarafından seçilmiş belli başlı kelimelerini açıklamak ve öğretmek için manzum-mensur pek çok sözlük hazırlanmıştır. *Gülistân*'ın yazıldığı tarihten günümüze kadar doğrudan kelime kelime tercüme, manzum lügat formatında ya da yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarının verilmesi gibi yöntemlerle hazırlanmış *Gülistân* sözlükleri şunlardır (Çelik, 2015: 168-172).

a) *Kitâb-ı Lügât-i Gülistân*

Müellifi belli olmayan ve tahminen 16. yüzyılda yazılan bu sözlük risalesi, *Gülistân*'da geçen Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermektedir. Bazı Arapça ve Farsça kelimelerin okunuşları yazıyla verilmiş, Arapça çoğul kelimelerin tekil şekilleri de kaydedilmiştir. Bazı kelimelerin hangi dile ait olduğu belirtilmiştir. Arapça ve Farsça olarak yaklaşık 350 civarında madde içeren *Kitâb-ı Lügât-ı Gülistân*'da, maddelerin tertibi için herhangi bir başlık kullanılmamıştır. Bu eserden sonra yazılan *Gülistân* lügatleri, bu eserin birer özeti niteliğinde olup maddeler ve tertip hususiyetleri bu sözlükle benzerlik göstermektedir (Öz, 1996: 269; Çelik, 2017: 168-169).

b) *Müşkilât-ı Gülistân* (1593)

Müellifi belli olmayan bu sözlük Şevval 1001/Temmuz 1593 tarihinde tamamlanmıştır. *Gülistân*'dan derlenen Arapça ve Farsça kelimeler, esere bağlı kalınarak tertip edilmiş ve lügatte yer alan maddeler sekiz bâba ayrılmıştır. *Müşkilât-ı Gülistân* 1000 civarında kelime maddesi ihtiva etmektedir. Kelimeler lügate metinde geçtiği şekilde alınmış ve Arapça kelimeler harekelenmiştir (Öz, 1996: 272; Kartal, 2001: 117; Çelik, 2017: 168-169).

c) *Lügât-i Gülistân* [*Gül-i Handân*'da *Lügât-i Gülistân*]

Hocazâde Esad Efendi (ö. 1034/1625) tarafından *Gül-i Handân* adıyla yazılan *Gülistân* tercümesinin sayfa kenarlarına yazılmış notlardan oluşan mensur sözlüktür. Mezkûr sözlükle ilgili ayrıntılı bilgi çalışmanın ilerleyen sayfalarında "Eser Sözlüğü Bağlamında *Gül-i Handân*'ın *Gülistân* Sözlüğü" başlığı altında verilmiştir.

d) *Lügât-i Cûy-ı Rahmet* (1669)

Hasan Rızâyî'nin Safer 1080/ Haziran 1669'da tamamlanan yaklaşık 10.000 beyit civarında Türkçe manzum *Gülistân* tercümesi olan *Cûy-ı Rahmet* içinde kayıtlı olup yaklaşık 5000 beyit civarındadır. Yazmanın 11b vараğından başlayarak daha ziyade yaprakların derkenar bölümlerine

yazılan bu sözlük, *Gülistân*'ın sözlükleri içinde bilinen tek manzum sözlüktür (Çelik, 2017: 168-169).

e) *Miftâh-ı Gülistân*

Ali b. Hacı Osmân tarafından telif edilen eserin müellifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. *Gülistân* için yazılmış olan bu sözlük risalesi, Türkçe bir mukaddime ile başlar. Müellif, bu bölümde eserini "ihvân-ı safâ ve halvet-i vefâ" diye tabir ettiği bir mecliste dostlarının kendisinden *Gülistân*'ın zor kelime, tabir ve beyitlerinin anlaşılmasını giderici bir sözlük yazmasını rica etmesi üzerine kaleme aldığını ve onu Sıhâh-ı Acemî usûbu üzerine bina ettiğini belirtir. Otuz dokuz yapraktan oluşan *Miftâh-ı Gülistân* beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde *Gülistân*'da geçen ya da işaret edilen ayetlere, ikinci bölümde hadislerle, üçüncü bölümde veciz sözlere, dördüncü bölümde anlaşılması güç bazı beyit ve şiiirlere yer verilmiş ve bunların Türkçe tercümeleleri yapılmıştır. Beşinci bölümde ise, *Gülistân*'dan derlenmiş izaha muhtaç Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu bölümde yer alan maddelerin önemli bir kısmı Arapçadır. Kelime maddeleri *Gülistân*'da geçtiği şekilde yazılmıştır (Öz, 1996: 367; Kartal, 2001: 118; Çelik, 2017: 170-171).

f) *Lügat-i Gülistân-ı Sa'dî*

Müellifi belli olmayan bu lügat, tahminen 18. yüzyılda telif edilmiştir. "Hâzâ Lügat-i *Gülistân*-ı Sadi" ibaresiyle başlayan ve yanlışlıkla Cifr el-imâm Ali adına kayıtlı olan on dokuz yapraklık bu sözlük risalesi, dört bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâbda, *Gülistân*'da geçen 340 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Maddeler, ilk harfler esas alınarak alfabetik olarak 27 fasla ayrılmış, kelimelerin Türkçe karşılıkları da satır aralarına yazılmıştır (Öz, 1996: 368; Kartal, 2001: 118; Çelik, 2017: 171-172).

g) Ahmed Mazhar, *Gülistân ve Lügat-i Gül-deste*

Ahmed Mazhar, bu eserinde *Gülistân*'da geçen kelimeleri bir araya toplamış ve topladığı kelimelerle ilgili bilgi vermiştir. Eser İstanbul'da basılmıştır (Olgun, 1978:122; Kartal, 2001: 119; Çelik, 2017: 172).

5) Eser Sözlüğü Bağlamında *Gül-i Handân*'ın *Gülistân* Sözlüğü

Derkenâr, Farsça olup sözlükte "kenara veya alta yazılmış yazı, not, esas metne göre çıkma" anlamlarına gelir. Osmanlı bürokrasisinde resmî yazışmalarda kullanılan evrakın üst, yan veya alt taraflarında o işle ilgili olarak daha önce yapılmış muamele, kayıt, şerh gibi durumları ihtiva eden açıklayıcı ve tamamlayıcı yazılara bu ad verilirdi. Ayrıca çeşitli tarihî, edebî ve dinî kitaplarda unutulmuş veya izahına ihtiyaç duyulan ibareler asıl metnin yan tarafına yazılır ve bu da genellikle derkenâr ifadesiyle belirtilirdi (Çetin, 1994: 179-180).

Tercüme eserlerde mütercim, metnin daha iyi anlaşılabilmesi maksadıyla orijinal metinde geçen bazı kelimelerin bilinmediğini düşündüğü anlamlarını ya da metin bağlamı anlamını açıklama gereği duyabilir. Bu açıklamalar bazen bir sözlük oluşturacak nitelikte ve hacimde olabilir.

Hocaşâde Esad Efendi de Sadi'nin *Gülistân* adlı eserini *Gül-i Handân* adıyla Türkçeye çevirirken *Gülistân*'da geçen çoğu Arapça-Farsça kelimelerin anlamlarını ve kelimelerle ilgili çeşitli izahları eser kenarına yazarak sözlük niteliğinde bir çalışma ortaya koymuştur.

Gül-i Handân'ın derkenâr metni olarak eser içinde yer alan *Gülistân Sözlüğü*'nü sözlük türünün tasnifinde dikkate alınan kriterlere göre değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

Gül-i Handân'ın *Gülistân Sözlüğü*, *Gülistân*'da geçen kelimelere yer verdiği için tematik bir sözlük olarak kabul edilebilir. Sözlükte yer alan kelimeler alfabetik olarak değil tercüme edilen eserin orijinal metnindeki sıraya göre anlamlandırılmıştır. Söz konusu sözlük Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını verdiği için iki dilli sözlükler sınıfına dâhil edilebilir. Kapsamı ve boyutu açısından terim sözlüğü ve küçük sözlükler grubundadır. Yayımlanma biçimine göre yazma sözlükler kategorisinde değerlendirilebilir. Eğitim amaçlı ve maddeleri açıklar nitelikte bir sözlüktür. Sözlük, bazı kelimelerin etimolojisini yatığı ve bağlam anlamını verdiği için kısmen etimolojik sözlük ve bağlam sözlüğü olarak da kabul edilebilir.

Gül-i Handân'ın derkenâr metinleri, *Gülistân*'ın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak açıklamaları içeren metinlerdir. Esad Efendi *Gülistân*'da geçen kelimelerin sözlüğünü oluştururken herhangi bir sınıflandırma, sıralama ya da metot uygulamamış; ancak tercüme yaparken sırası gelen kelimeyi anlamlandırma ya da izah ihtiyacı duyduğunda bu işlemi sayfa kenarına yazmak suretiyle yapmıştır. Mütercimim hazırladığı *Gülistân* sözlüğüne alınmış kelimeleri dört grupta toplayabiliriz:

a) Etimolojisi Yapılan Kelimeler

Esad Efendi'nin *Gül-i Handân* adlı eserinin sayfa kenarlarında yer alan *Gülistân* sözlüğü metinlerinde etimolojisi yapılan kelimeler hemen her sözlükte anlamına rastlanan sıradan kelimeler değildir. Bu kelimeler, genellikle başka kelimelerle karıştırılma ihtimali olan, herkes tarafından anlamı bilinmeyen, imlasında ihtilaf olan kelimelerdir. Aşağıda yer alan metin bu gruptaki kelimelere örnek olarak verilebilir:

be-düstî (بدوستی): "Be-düstî" 'ibâretinde bâ harf-i kâsemdür. Âhirindeki bâ harfi maşdardur. Dostlık haqqiy'çün ol maḥbûbdan şoñra gayrilerle şoḥbet ḥarâmdur dimekdür. Yâ vaḥdetdür diyen işâbet itmemişdür (225b).

kiş (کش): Kesr-i kâf iledür. Aşlında "ki eş" idi. Hemze fethasıyla bile ḥazf olunup sîn kâf'a vaşl olundu. Zebân-ı Fârisî 'de zamâyiriñ mā-ḳabli meftûḥ olduğı cihetden "ke's" feth-i kâf ile okunur diyen işâbet itmmişdür (177b).

ruhbanîyyet (رهبانیت): Feth-i rā ile ve teşdîd-i yā ile ruhbanlık ma'nāsına olan "reh-bîn"e nisbetdür. Aşlında ḥavf ma'nāsına olan "rehbet"den me'ḥûzdur. Zirā rāhibler kemāl-i ḥavflarından dünyānuñ lezzāt u shevātın terk idüp ḥalḳdan munḳatı' olup şoḥbetden ictināb iderlerdi ve nesflerine dürlü dürlü cefā cefā vü 'azāb iderlerdi. Kimi kendüsini ḳat' idüp dāyire-i racüliyyetden çıkar idi. Kimi nefesine ihānet için boynuna demür zencîr ḫaḳar idi ve buña beñzer nice riyāzet şāḳa iderler idi (284a).

b) Vezin ve Kafiye ile İlgili Kelimeler

Gül-i Handân'ın sayfa kenarlarında yer alan bazı kelimelerin fonetik özelliklerinin vezin ve kafiye etkisi de izah edilmiştir. Bu kelimeler *Gülistân*'ın manzum bölümlerindeki aruz tasarrufları ve manzumelerin ahenk unsurlarını etkileyen fonetik durumlarla ilgili bilgi vermektedir. Aşağıdaki metinler bu gruptaki kelimelere örnek gösterilebilir:

çine (چینه): Mısrā'-ı evveldeki ḳuş yemi ma'nāsınadır. Mısrā'-ı şānîde "çi" lafzı zarûret-i vezn için işbā' olunup bir miḳdâr medd olunur (64b).

güest (گست): Sîn-i evvelîñ fethi ile lügatdür. Ammā bu maḫalde zarûret-i ḳāfiye için Sîn'in fethi lâzımdur. Ma'nāsı kesildi ve üzüldü dimekdür (307b).

bisyār-ḫ'ār (بسیار خوار): Ba'zı nüḫḫa[larda] "bisyār-ḫ'ār" yerine "bisyār-bār" vāḳi' olmuş. Bu taḳdîrce beytde ḳāfiye mükerrer olmaduğı muḳarrerdür. "bisyār-ḫ'ār" nüḫḫasında daḫı yine ḳāfiye

mükerrer degildir. Zîrâ mısrâ'-ı evvelde "bisyâr-h'vâr" çok yiyici ma'nâsınadır. Mısrâ'-ı şânide ziyâde hâkîr ve h'vôr ma'nâsınadır. Ba'zılar iki nüshada bile "bisyâr-h'vâr"ı çok yiyici ma'nâsına tutup yine kâfiyeye zarar virmez demiş ammâ işâbet itmemiştir (345b).

c) Bağlam Anlamlı Kelimeler

Derkenâr metinlerinde yer alan kelimelerin bazıları da metinden kaynaklı anlam değışikliğı gösteren kelimelerdir. Bu kelimeler metinde, sözlükte ifade ettiğı anlam dışında kullanıldığı için yazar tarafından derkenâr metinleri içerisine alınmıştır. Bazı kelimelerin ise sadece sözlükteki anlamları verilmiştir. Aşağıda yer alan metin bu gruptaki kelimelere örnek olarak verilebilir:

âhenin çengâl (آهنين چنگال): Bu maħalde "âhenin çengâl" den murâd *zür-ı bâzûya mâlik âdem* dimekdür (324b).

enbân (انبن): "Enbân" *tağarcuğ*dur. Ammâ bu maħalde murâd mutlakâ *deridür*. Başmağcılar işledükde dişleri ile saħtiyân ve meşini çiyneyüp çekişdürmege mu'tâdlardur. Aña ta'rîz idüp dir ki: "kızuñ dudağı saħtiyân ve meşin degildir ki dişlersin ve bu kabâhati işlersin" (146a).

engüşt (انگشت): "Engüşt" burada *barmağ* ma'nâsına degildir. Belki *çivîdüñ dânesidür*. Zamân-ı sâbıkda bir evden bir ulu kişi vefât itse soğak kapusunun üst bâbını çivîd ile boyarlarmış. Hacc-ı şerîfe varanların kapularını kireç ile ağartdukları gibi (339a).

d) Önceki Anlamlandırmalara Yapılan Reddiyeler

Esad Efendi *Gül-i Handân*'ın sayfa kenarlarında not ettiğı sözlük metninde bazı kelimeleri anlamlandırırken *Gülistân*'ın daha önce yapılmış tercüme, şerh ya da sözlük çalışmalarında ilgili kelimeye verilen anlama da göndermede bulunmaktadır. Eser ya da müellif adı zikretmeden daha önce yapılan anlamlandırmanın/tercümenin yanlış olduğuna vurgu yapılan değerlendirmelerin yer aldığı kelimelere aşağıdaki metinler örnek verilebilir:

bütân-ı yağmâyî (بتان يغمایي): *İlleriñ yağma itdikleri maħbûblar* ma'nâsınadır. Ba'zılar "dünyânuñ göñüller yağma idici maħbûbları dimekdür" demiş ammâ evvelki ma'nâ ensebdür (284b).

mürdemî (مردمی): Mürdemî 'ibâreti feth-i Dâl iledür. Ba'zılar feth-i mîm ve zamm-ı dâl ile zabt idüp "merdüm parsâ idüm dimekdür" demişler ammâ lafz u ma'nâ cihetinde rekâketi hafî degildir (124a).

nîmrüz (نیم روز): "Türkistân vilâyetinde bir şehrin ismidir" demişler. Ba'zılar daħı "nısf-ı âlemüñ pâdişâhı dimekden kinâyyetdir" demişler. Ammâ bu fağîrûñ añladuğı budur ki *rub'-ı meskûn-ı pâdişâhî* dimekden kinâyyetdir. Zîrâ âfitâb, şabâħdan nısfu'n-nehâra dek kürre-i arzuñ rub'ını kaç'ider (175b).

Başka eserlerde genellikle müstensihler tarafından ilave edilen bu metinlerin *Gül-i Handân*'da müellif tarafından ilave edildiğı anlaşılmaktadır. Derkenâr metni olarak yazılan sözlüğün diğerk nüshalarda da bulunması, N1 ve N2 nüshalarında sah kaydının yer alması, aynı kâtip elinden aynı kalemden çıkmış olması sözlüğün mütemmim cüz olarak görüldüğü ve sonradan eklenmediğine işaret etmektedir. *Gül-i Handân*'da yer alan sözlük metni mütercimim *Gülistân*'a hâkimiyetinin yanında Arapça, Farsça bilgisinin de ileri seviyede olduğunu, *Gülistân*'ı tercüme ederken çeşitli kaynaklardan istifade ettiğini, terminolojiye hâkim olduğunu ve sözlük konusuna meraklı olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Yazıldığı tarihten günümüze kadar rağbet görmüş ve çok okunmuş eserler arasında yer alan *Gülistân* birçok dünya diline tercüme edilmiş eserlerdendir. Türkçeye tercümeleri yanında şerhleri de yapılan eserin daha iyi anlaşılması amacıyla *Gülistân* sözlükleri de hazırlanmıştır. Bu çalışma Hocazâde Esad Efendi tarafından *Gül-i Handân* adıyla yapılan *Gülistân* tercümesinin kenar sayfalarında yer alan ve eser sözlüğü niteliği taşıyan *Gülistân* sözlüğünün çeviri yazılı metnini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu çalışma ile daha önce bilinen *Gülistân* sözlüklerine eser sözlüğü bağlamında bir sözlük daha eklenmiştir.

Söz konusu sözlükte *Gülistân*'da geçen 314 kelimenin Türkçe anlamlarına yer verilmiştir. Ancak bu sözlük seçilen kelimelerin sadece Türkçe anlam karşılığını vermekle yetinmemiştir. Sözlükte geçen bazı kelimelerin etimolojisi yapılmış, bazılarının da bağlam anlamına yer verilmiştir. Bunun yanında *Gülistân*'ın manzum kısımlarında yer alan kelimelerde vezin ve kafiye için yapılan tasarruflar ile bazı kelimelerin daha önce yapılan tercümelelerdeki yanlış anlamlandırmalara itirazlar da içermektedir.

Gül-i Handân'ın *Gülistân Sözlüğü*, muhteva olarak sadece *Gülistân*'da kelimelerden oluşan bir sözlük olduğundan ve *Gülistân*'ın daha iyi anlaşılmasını hedeflediğinden tematik ve eğitim amaçlı bir sözlük niteliğindedir. Sözlükte yer alan kelimeler *Gülistân*'ın yazıldığı dil olan Farsça ve eserde geçen Arapça kelimelerdir. Sözlükte anlamlandırılan kelimelerin, herhangi bir Arapça ya da Farsça lügatte kolayca bulunamayacak, vezin ya da başka zaruretler sebebiyle çeşitli fonetik değişikliğe uğramış kelimelerden seçildiği görülmektedir.

Esad Efendi'nin hazırladığı *Gülistân* sözlüğünde yer alan bazı ifadelerden onun *Gül-i Handân*'ı hazırlarken daha önce yapılmış *Gülistân* tercümelerini, şerhlerini ve *Gülistân* sözlüklerini tetkik ettiği anlaşılmaktadır. Mütercim, kelimeleri anlamlandırırken zaman zaman daha önce yapılan anlamlandırmalara göndermelerde bulunmakta ve bu anlamlandırmalarla ilgili şahsi görüşünü beyan etmektedir. Bu durum Esad Efendi'nin *Gül-i Handân*'ı ve eserin sayfa kenarlarında kayıtlı *Gülistân* sözlüğünü hazırlarken etraflı bir hazırlık yaptığını ve bilimsel bir metot ile çalıştığını işaret olarak kabul edilebilir. Söz konusu sözlük kapsamı ve boyutu açısından terim sözlüğü ve küçük sözlükler grubunda olsa da yazma sözlükler kategorisindedir. Sözlükte bazı kelimelerin etimolojik izahları yapıp bağlam anlamı da verilmiştir.

Esad Efendi tarafından hazırlanan *Gülistân* sözlüğü manzum ve mensur formlarda kaleme alınan *Gülistân* sözlüklerinden farklı olarak *Gül-i Handân* adlı tercüme eserin sayfa kenarına yazılmıştır. Söz konusu sözlük tercüme eserin içinde yer alan ve sayfa kenarına yazılan ilk sözlük olma özelliğini taşımaktadır. Daha sonra bu usulle yazılan ikinci *Gülistân* sözlüğü ise *Gülistân*'ın Hasan Rızâyî (ö. 1676?) tarafından Cûy-ı Rahmet adıyla yapılan tercümesinin sayfa kenarında yer alan sözlüktür.

Gül-i Handân'da Kayıtlı Gülistân Sözlüğünün Çeviri Yazılı Metni¹

- ‘**amiyân** (عاميان): Taḥfif-i mīm ile "āmī"nüñ cem'idür. Egerçi lisân-ı 'Arabda teşdîd-i mīm iledür. Ammā zebân-ı Fâriside mîmi taḥfif iderler (76b).
- ‘**amm** (عام): 'Arabide teşdîd-i mīm iledür. Ammā 'Acem taḥfif-i mīm ile okur. Bu maḥalde taḥfif iledür (332b).
- ‘**anākıd** (عناقد): 'Ankūd'uñ cem'idür. Bu maḥalde murād *ḥurmā şalkımıdır* (285a).
- ‘**aşā** (عشاء): Bu ḥadîs-i şerîfde mezkûr olan "aşā" fethi 'ayn iledür. *Aḥşam ta'âmı* ma'nâsınadır. İkinci "işā" kesr-i 'Ayn iledür, şalât-ı mağrib ma'nâsınadır. Şalât-ı 'aşā ma'nâsına degüldür (279a).
- ‘**azîmet** (عزيمت): Lafz-i 'Arabîdür. Fârsice *efsûn* ma'nâsınadır (243a).
- ‘**azûl** (عذول): 'Ayn-ı mühmileniñ fethi ve zâl-i mu'cime ile *melâmet idici* ma'nâsınadır. zamm-ı 'ayn ve dâl-i mühmile ile degüldür (233b).
- a'râf** (اعراف): *Cennet cehennem arasında bir 'azîm sūruñ ismidür* (57b).
- âb-ı şūr** (آب شور): *Acı şu* dimekdür (169a).
- âgen** (آكن): "Āgenîden" maşdarından müştakdur. *Bir nesneyi bir nesneye takmak ve taldurmak* ma'nâsınadır (342b).
- âhek** (آهك): Alçı ve kirece itlâk olunur. Bu maḥalde murād *kireçdür* (98a).
- âhenîn çengâl** (آهنيں چنگال): Bu maḥalde "âhenîn çengâl" den murād *zür-ı bâzûya mâlik âdem* dimekdür (324b).
- âmâc** (آماج): *oḡ atdıkları nişândur* ki 'Arabide *hedef* Türkide *pota* dirler.
- âmüht** (آموخت): Lâzım ile müte'addî ortasında müşterekdür. Beyt-i evvelde müte'addîdür; *ta'lîm itdi* ma'nâsına. Beyt-i şânide lâzımdur; *ta'lîm itdi* ma'nâsına (220b).
- ân ki** (آنكه): *Mürğa* işâretdür (319b).
- arslân ve âgüş** (ارسلان و آغوش): Bir kıldan kinâyetdür. Ferîdün ve Siyâvuş gibi (271a).
- aṭlas-püş** (اطلس پوش): Şeyḥ Sa'dîñüñ 'aleyhi'r-raḥme "aṭlas-püş" dimekten murâdı *libâs-ı fâḥiregî* dimekdür. Yoḡsa ḥâşâ şer'an ḥarâm olan libâsı giymege ruḡşat degüldür (107b).
- âstîn-efşândî** (آستين افشاندی): Āstîn-efşândî 'ibâreti *i'râzdan* kinâyetdür (239a).
- āvâzeş** (آوازش): "Āvâzeş" 'ibâretinde elif maḡşûrdur. Āvâzlığında *kaşr daḡı* luğatdur, *āvâz* ma'nâsına olan "āvâze" *kaşr-ı elif ile âvâzcu* luğat olduğı gibi (120a).
- âzer mâh** (آزر ماه): *Mart ayıdır*. (287a)
- âzerm** (آزرم): Elif-i memdüde ile *ḥürmet* ma'nâsınadır. Ammâ bunda vāv meftûḥ ve elif sâkin okunu; *zarûret-i vezn için* (190a).
- bâ-gürsinegî** (با گرسنگی): "Bâ-gürsinegî" 'ibâretinde rā sâkin ve sîn muḡarrekdür. Bu daḡı luğat-ı faşîhadur. Hareket-i rā ve sükûn-ı sîn ile luğat-ı faşîḡa olduğı gibi. Pes "zarûret-i vezn için rā sâkin kılındı" diyen işâbet itmişdür (285b)

¹ Sözlük maddeleri hazırlanırken tüm nüshalar dikkate alınmış ancak madde açıklamasındaki varak numaraları N1 nüshasına göre verilmiştir. Sözlük maddeleri yazmadaki sıralamaya göre değil alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

- bāht** (باخت): *Bāhten* ma'nāsınadır. Lâzım ve müte'addî beyninde müşterektür. Bu mahâlde müte'addî murâddur ki *uyanmağ* ma'nāsınadır (192b).
- bahtî** (بختی): Bā'nuñ zammesıyla ve hâ-i mu'cime ile *beserek deve* ma'nāsınadır (114a).
- bäre** (باره): Bā-i 'Arabî ile *bārū* ma'nāsına (180a).
- bäre** (باره): *Bākir at* ma'nāsınadır (261b).
- bārgâh** (بارگاه): "Bārgâh" lafzında "bār" *icāzet ve ruḥṣat* ma'nāsınadır. Mülük ve a'yānuñ meclislerine duḥūl icāzete mevķūf olduğı'yuñ serāyları ḳapusına bārgâh dirler (36a).
- bār-sālār** (بار سالار): *Kārvān başıdır* (167b).
- bāşed** (باشد): "Bāşed" lafzında sekte vardır. Elif'ine ḫareket virilse selāset-i vezn ḫāşıl olur (162a).
- bāybest** (بای بست): *Temel* ma'nāsınadır (243a).
- bāz-pes** (باز پس): "Bāz-pes" 'ibāretinde "bāz" *girü* ma'nāsınadır. "Pes" *şoñra* ma'nāsınadır. *Şoñra girü virecek degül* dimektür. "Aşlında bāz u pes idi; 'atf-ı tefsīrî ile şoñra vāv ḫazf olundu" diyen işābet itmemişdür. Zīrā "bāz" *şoñra* ma'nāsına müsta'mel degüldür (224b).
- bāzū-yı gerdān** (بازوی گردان): "Bāzū-yı gerdān" 'ibāreti Kāf-ı 'Acemī'nüñ fetḫiyledür. *Dönegen* ma'nāsınadır. Murād ḫateñlikdür. Filde ol şıfat yoḳdur. Zīrā ḳolnuñ mafşalı yoḳdur. Kāf-ı 'Acemī'nüñ zammıyla olmağ daḫı cā'izdür. *Bahādır* ma'nāsına olan "gerd"üñ cem'i olur (273a).
- be-dāngī vü nīm** (به دانگی و نیم): "Be-dāngī ü nīm" 'ibāretinden zāhir-i mefhūm olan *bir bucuğ dāng ile* dimektür. Bu daḫı cā'izdür ki *bir dāng ile yāḫūd nısf-ı dāng ile* demek ola. Bir dāng bir dirhemiñ rub'ıdır. Mısrā'-ı s̄āniye bedel nüşhadur. Bir bucuğ dāng ile yegdür eli kesdirmekden (171b).
- bedraḳa** (بدرقه): "Bedraḳa" lügatde *ḳulavuzdur*. Ammā burada *emīn ü ḫāfiż* ma'nāsınası murâddur (182a).
- bedrūd** (بدرود): *Zamān-ı seferde vedā' idüp esenleşmek* mā'nāsınadır (223b).
- be-düstî** (بدوستی): "Be-düstî" 'ibāretinde Bā ḫarf-i ḳasemdür. Aḫirindeki bā ḫarfî maşdardur. *Dōstlık ḫaḳḳı'yuñ ol maḫbūbdan şoñra ḡayrilerle şoḫbet ḫarāmdur* dimektür. "Yā vaḫdetdür" diyen işābet itmemişdür (225b).
- be-ḫod ber** (بخود بر): "Be-ḫod ber" *ber-ḫod* ma'nāsınadır (316b).
- Bektāş ve Ḥayltāş** (بكتاش و خيل تاش): *Şāhnāmede meşṫür olan iki pehlevānuñ ismidür* (180a).
- be-nām-ı Sa'd Ebūbekr** (بنام سعد ابوبکر): Siyāḳ u sibāḳa münāsib olan *Ebūbekr'üñ şehzādesi Sa'd Mirza* murād olmağdır. *Ebūbekr'üñ nām-ı sa'dine* dimege daḫı 'ibārenüñ taḫammüli vardır. Ḥāmilāmīnüñ Be-nām-ı Sa'd bin Zengī tamāmeş didügi vech-i ulā iḳtizā ider (34a).
- ber-bäre ber** (بر باره بر): "Ber-bäre ber" 'ibāretinde "bäre" *ḫiṣār bārūsı* mā'nāsınadır. İkinci "ber" *ilet* ma'nāsına emrdür (312b).
- bere** (بره): *Ḳuzı* ma'nāsınadır (339b).

- berencem** (برنج): "Berencem" 'ibâretinde bā meftūh olup "der-rencüm" ma'nāsına *rencideyem* dimekdür. Kesr-i yā ile fī'l-i muzâri' olup *incinürem* ma'nāsına olmak dağı cā' izdür (195b).
- berü ber** (برو): "Berü ber" 'ibâretinde ikinci rā evvelki rā'yı te'kîd için tekrîr olmuşdur (321a).
- bes nekerde** (بس نکرده): *İktifâ itmedi* ma'nāsınadır. "Çok eylemedi" ma'nāsını viren haṭâ itmişdür (235a).
- beser āred** (بسر آرد): *Geçinür* ve 'ömr geçirür (187a).
- Beylekân** (بيلقان): Bā'nuñ ve lām'uñ fethaları ile *Bedaḥşân vilâyetinde bir nâhiyenüñ* ismidür (311b).
- bî-berg** (بی برگ): *Yapraksız* dimekdür. Tevriye tarîki ile fakîr ü *bî-nevâ* ma'nāsınadır (262a).
- bîd-i müşg** (بيد مشك): *Söğüt ağacından bir nev'dür* ki rāyiḥa-i ṭayyibesi vardır (292b).
- bināgüş** (بنا گوش): *Ḳulaḳ tozudur*. Ammâ bu maḥalde "müy-ı bināgüş"dan murâd *saḳaldur*. Bu maḥalde *burşöd* ma'nāsınadır (212a).
- bînî** (بینی): "Bînî" 'ibâretinde evvelki yā'da sekte vardır. Bir hareket ile vezne selâset gelür (349b).
- bisyâr-ḥ'âr** (بسیار خوار): Ba'zı nüshâ[larda] "bisyâr-ḥ'âr" yerine "bisyâr-bâr" vâki' olmuş. Bu taḳdîrce beytde kâfiye mükerrer olmaduğı muḳarrerdür. "Bisyâr-ḥ'âr" nüshasında dağı yine kâfiye mükerrer degildir. Zîrâ mısrâ'-ı evvelde "bisyâr-ḥ'âr" *çok yiyici* ma'nāsınadır. Mısrâ'-ı şânide ziyâde ḥaḳîr ve ḥ'ôr ma'nāsınadır. Ba'zılar iki nüshada bile "bisyâr-ḥ'âr"ı *çok yiyici* ma'nāsına ṭutup yine "kâfiyeye zarar virmez" dimiş ammâ işâbet itmemişdür (345b).
- bîyâlâyed** (بيالاید): *Bulaşdırdı* dimekdür (108b).
- būḳalemün**: "Būḳalemün" bunda *Gülistânî kemḥâ didikleri ḳumâşdur* ki her ne cānibden nazar olunsa bir türlü naḳş gösterür (31b).
- buḳalemün** (بوقلمون): *Bir ḳumâşdur ki anda dürlü dürlü elvân görünür*. 'Älemde dağı günāgün şüret müşâhede olınuğı'yuñ "çarḥ-ı bukaemun" dirler (215a).
- bügsiled peyvend** (بگسلد پیوند): "bügsiled peyvend" 'ibâretiniñ ma'nası *rişte-i cānınuñ ta'allüki üzilür* dimekdür. Ba'zılar dağı peyvendi *eñ* ma'nāsına ṭutup *maḫşalları üzilür* dimiş ba'zılar dağı peyvendi *köstek* ma'nāsına ṭutup zebân-ı Türkîde *kaçmak* maḳâmında *üzdi kösteği* dirler (273b).
- bülbül** (بلبل): "Bülbül" lafzında ikinci lām'da sekte vardır. Bir hareket ile vezne selâset gelür (31a).
- bünân** (بنان): "Bün"üñ cem'idür. *Diken dibleri* ma'nāsınadır. *Mezârı üzre ḳucaḳ ḳucaḳ dikenleri bitdi* dimekdür (226a).
- bütân-ı yağmāyî** (بتان یغمایی): *İlleriñ yağma itdikleri maḫbūblar* ma'nāsınadır. Ba'zılar "dünyānuñ gönüller yağma idici maḫbūbları dimekdür" dimiş ammâ evvelki ma'nā ensebdür (284b).
- cānavar** (جانور): *Cānlu* ma'nāsınadır (159b).
- cevşen-ḥāy** (جوشن خای): *Ḥabbe delici* dimekdür (273b).

- çiğ̈er-bend** (چکربند): *Böbrekdür. Zebân-ı Fârisîde gürd* dahı dirler. ‘Arabca’da *külye/kulli* dirler (69a).
- cihâni** (جهانی): Yâ’sı nisbet içündür. *Cihân halkı* dimekdür (291b).
- cülnâr** (جلنار): *Enâr çiçegidür. Gülnâr’uñ* mu’arrebidür. Kâf-ı ‘Acemî cîm’e kalb olunmuşdur(134b). (Kelime sadece sadece M1’de kayıtlıdır)
- cüvânî** (جوانی): “cüvânî” de olan yâ maşdariyyedür (284a).
- çâder** (چادر): Dâl’uñ fethi iledür. Bu maħalde murâd ‘avret büründüğü çârdur (322b).
- çeşm-i teng** (چشم تنگ): “Çeşm-i teng” den murâd aç gözdür (167b).
- çi** (چه): “Çi” lafzlarında olan kesre bir miqdâr işbâ’ ile okınmak gerekdür ki vezne noķşân gelmeye (338b).
- çine** (چینه): Mısrâ’-ı evveldeki *kuş yemi* ma’nâsınadır. Mısrâ’-ı şânîde “çi” lafzı zarûret-i vezn için işbâ’ olup bir miqdâr medd olunur (64b).
- çire** (چیره): Cîm-i ‘Acemîniñ kesri ile *cür’etli ve yürekli* ma’nâsınadır (310b).
- çün ziyed** (چون زيد): *Nice dirilür* dimekdür (199b).
- çünin h’ândem** (چنین خواندم): *Hikâye kitâblarında şöyle okudum ki* dimekdür (240a).
- dâme sa’dehû** (دام سعده): “Dâme sa’dehû” du’âsında sa’d ibâreti sa’âdet ma’nâsına olup *Ebûbekr pâdişâha du’âdur. Şeyh Sa’dî’nüñ* maħşûş müterebbîsi olan *Şehzâde Sa’d* murâd olmağa dahı müteħammildür (22b).
- debîk** (ديبك): Dâl’iñ fethi ve bân’uñ kesri ile *bir kaşabanuñ* ismidür. “Debîkî” ol kaşabada işlenen kumaşa dirler (146b).
- defter** (دفتر): “Defter”den murâd *bu kitâbuñ beşinci bâbıdır* (240b).
- dehân-ı sülinc** (دسلنج): *Yelme marâzına mübtelâ olan ağızdur* (102b).
- dehânş** (دهانش): “Dehânş” ibâretinde nûn zarûret-i vezn için sâkin bir yerde cem’ olmuşdur (242a).
- delğ** (دلغ): *Hırka* ma’nâsınadır (107a).
- der-i Çîn** (در چین): “Der-i Çîn” ibâretiniñ râ’sında sükût ve hareket ikisi dahı câyizdür. (139b). (Kelime sadece M1 nüshasında kayıtlıdır)
- dervîşân** (درویشان): Burada “dervîşân” lardan murâd *kalenderîlerdür* (339a).
- destâr** (دستار): “Destar” bunda *destmâl* ma’nâsınadır (27b).
- devha** (دوحه): *Büyük ağac* ma’nâsınadır. Ol *Gülistân’uñ* agacları birbirine karîb sık olmağıla cümlesi güyâ ki şecer-i ‘azîm idi dimege işâret vardır. İkinci beytde mîvesi gün-â-gün ibâreti bu ma’nâya delâlet ider (31b).
- deycür** (ديجور): *Karañu gice* ma’nâsınadır (283a).
- dîde-i teng** (ديده تنگ): *Aç göz* ma’nâsınadır (316b).
- dihhudâ** (ده خدا): Ya’ni *küy ıssı* (339b).
- dihkân** (دهقان): “Dihkân”, “dih hân”dan ta’rîb olunmuşdur. *Küy kethüdâsı* ma’nâsınadır. Muṭlaķâ küylü olana dahı dihkân dirler (165b).
- dimâğ** (دماغ): “Dimâğ” bu maħalde *meşâm* ma’nâsınadır (187a).

- dimāğ** (دماغ): Türkîde taḥrîf idüp *damağ* didikleridür. Ammâ bu maḥalde mecâzen *fıkr* ma'nâsını murâddur. Zıkr-i maḥal ve arada ḥâl ḳabîlindür (60b).
- dīv** (دیو): "Dīv" den murâd *şeytândur*. E'aznâ Rabbünâ min şerrihî (198a).
- dümm** (دم): "Dümm" de teşdîd-i mîm zârûret-i vezn içündür (334a).
- edîm** (ادیم): *Saḥtiyân* ma'nâsınadır (263a).
- efânîm** (افانین): *Eşcârîñ dalları ve budaklarıdır*. "Efnân"uñ cem'idür. "Efnân" daḥı cemî'dir. Müfredi "fenen"dür (134b).
- eğânî** (اغانی): "Uğniye"nüñ cem'idür *ra'nâ* ma'nâsınadır ki Türkîde *ırlanan nağş ve şüret* dimekdür ve şavtuñ ağânîye izâfeti 'âmmuñ ḥâşşa izâfeti maḳûlesindendür. Ya'ni eġânî maḳûlesi olan şavta meyl olunur. "Eğânî" aşlında teşdîd-i yâ iledür. Bu maḥalde taḥfîf olunmuşdur (120a).
- eğânî** (اغانی): Sşlında teşdîd-i yâ iledir. Bu maḥalde taḥfîf olmuşdur. "Uğniye"nüñ cem'idür. *Irlanan nağş ve şavt* ma'nâsınadır (175a).
- ehl-i dil** (اهل دل): Bu kitâbuñ ekşer-i maḥallinde ki "ehl-i dil" ta'biri vâkı' olmuşdur. *Ḥazret-i Şeyḥ Sa'dî nefsinî murâd ider* demek menkûldür (Kelime sadece N3'te kayıtlıdır).
- enbân** (انبان): "Enbân" *tağarcuğdur*. Ammâ bu maḥalde murâd muṭlakâ *deridür*. Başmağcılar işledükde dişleri ile saḥtiyân ve meşîni çiyneyüp çekişdürmege mu'tâdlardur. Aña ta'rîz idüp dir ki: "kızıñ dudacı saḥtiyân ve meşin degildür ki dişlersin ve bu ḳabâḥati işlersin" (146a).
- enbân** (انبان): *Tagarcuğ* ma'nâsınadır ammâ bu maḥalde *meşîn* murâddur (263a).
- enbâz** (انباز): *Ortağ* ma'nâsınadır (303a).
- enduh** (انده): *Ġam ve ġuşşadır*. "Endüh"dan muḥaffefdür (188b).
- engür-ı nev-âverde** (انگور نو آورده): "Engür-ı nev-âverde"den murâd *ṭurfanda üzüm*dür. "Ġüre ma'nâsınadır" diyenler işâbet itmemişlerdür (232a).
- engüş** (انگشت): "Engüş" burada *barmağ* ma'nâsına degildür. Belki *çivîdüñ dânesidür*. Zamân-ı sâbıḳda bir evden bir ulu kişi vefât itse soğak ḳapusınuñ üst bâbını çivîd ile boyarlarmış. Ḥacc-ı şerîfe varanlaruñ ḳapularını kireç ile ağartdukları gibi (339a).
- erre** (اره): *Bıçkı* ma'nâsınadır. Bu maḥalde teşdîd-i râ iledür. Ba'zılar "teşdîd-i râ zârûret-i vezn içündür" demiş ammâ işâbet itmemişdür. Zîrâ teşdîd ve taḥfîf-i râ ikisi daḥı lügatdur (300b).
- esbâb** (اسباب): "Esbâb"dan murâd *esbâb-ı ma'âş*dir. Esbâb-ı 'ilâca ḥaml idenler işâbet itmemişler. Zîrâ hem siyâğ ve hem sibâğ muvâfıḳ-ı vâkı'a muṭâbıḳ degildür (156b).
- esb-i tâzi** (اسب تازی): *Arabî at* dimekdür (170b).
- eşir** (اشر): Kesr-i şîn ile şıfat-ı müşebbehedür; mütekebbir ve *ma'rûr* ma'nâsınadır (188a).
- evbâş** (اوباش): Cemî' şîğasıyla müsta'meldür. *Levendler* ma'nâsınadır (327b).
- eyvân** (ايوان): Lisân-ı 'Arabîde kesr-i hemze ile *şofa-i 'azîme* ma'nâsınadır. Ammâ zebân-ı Fârsîde fetḥ-i Hemze ile isti'mâldür. Çâr-ṭâğ ma'nâsınadır (243a).
- ez-dest-i to müşt ber-dehân ḥorden / ḥöşter ki be-dest-i ḥvîş nân ḥorden**: Bu beytde "dehânım, nânım" 'ibâretleri ki Mîm-i tekellümi ḳaldırıp dehân-ḥorden nân-ḥorden yazanlar vezne ḳuşûr getürmüşlerdür.

- ez-tü** (از تو): "Ez-tü" lafzınıñ zammesini işbâ' ile oqumaq gerekdir ki vezne hâlel gelmeye (348a).
- fercām** (فرجام): "Encām" gibi *āhir ü 'ākibet* ma'nāsınadır (190b).
- ferheng** (فرهنگ): *Edeb ü 'aql u hüner* ma'nalarında müsta'meldür (191b).
- ferr** (فر): Luğat-i Fārisi'dür. *Revnaq* ma'nāsınadır. Bu maħalde teşdid-i rā ileddür (92a).
- fersüde** (فرسوده): "Fersüde" aşlında *aşınmış* ma'nāsınadır. Ammā isti'mâlde *mużtarib ve bî-hużür* ma'nāsınadır (159b).
- ferzini** (فرزینی): Şāha rü-keş itmekden fehm olunur ki bu maħalde "şaṭranc"dan murād *şaṭranc-ı Türkî*'dür; Frengî degildür (289b).
- fişāndī** (فشاندی): Ekşer-i nüshada "fişāndī" vaķi' olmışdır. Fā ile *şaçduķ* ma'nāsına. Ba'zı nüshada "nişāndī" vaķi' olmışdır; nūn ile. Fā nüshası bi-hasebi'l-mā' nā evlādur (211b).
- fürüd** (فرود): *Aşağı* ma'nāsınadır (135b). (Kelime sadece M1 nüshasında kayıtlıdır)
- fürü-māye** (فرو مایه): *Bed-aşl* ma'nāsına müsta'meldür (146a).
- füsüs** (فسوس): *Hayf* ma'nāsınadır (235b).
- halka be-güş** (حلقه بکوش): Rüsüm-ı 'Acem'dendür. 'Abd-i memlūkāt kulağına halka geçürmek sâ'ir hizmetkârlardan mümtāz olmağ için şoñradan halka be-güş 'ibāreti *abd-i memlūk* ma'nāsına isti'māl oluna (54b).
- hāşā'id** (حصائد): "Hāşāide"nüñ cem'idür. *Biçilmiş ekin* ma'nāsınadır. Bu hādīs-i şerīfde insānuñ lisāmı orāğa ve söyledügi kelām orāğıle biçilmiş ekine teşbīh olunmuşdur (320b).
- gāv-ı 'anber** (گاو عنبر): "Gāv-ı 'anber"den murād budur ki ba'zılar taḥķīķ itdügi üzre 'anber deñz-i şuğrānuñ tersinden hāşıl olur (286b).
- ğazbān** (غضبان): "Ġayn"uñ fethi ile *ğazab-nāk* ma'nāsınadır. "Kaf"uñ zammı ve "ğayn"uñ fethi kâfiyeye żazar virmez (31a).
- hazef** (خزف): *Saksı* ma'nāsınadır (163a).
- ğāzī** (غاضی): "Ġāzī" lafz-ı müşrekdür. *Ehl-i Ġazāya ve cānbāza* dirler (328a).
- gedā** (گدا): Bu maħalde "geda"dan murād *cerrārdur* (139b).
- gendnā** (گندنا): Türkīde *pırasa* didükleridür. 'Arabīsi *kürrāşdur* (212a).
- gevher** (گوهر): "Gevher"den murād bunuñ gibi yirlerde *nisbetdür* (328b).
- himā** (حمی): Hā'nuñ kesri ve mīm'in fethi ile *davār girmekden himāyet olunan qorıdır* (127a).
- himā** (حمی): *Qorı* ma'nāsınadır (230a).
- 'ışk-bāzī** (عشق بازی): " 'ışk-bāzī"de olan yā vaḥdet içündür. "Hıṭāb içündür" diyenler müce söylemişlerdür (201a).
- 'icl** (عجل): *Buzağıdır*. Fārsīsi *kūsāledir* (171a).
- 'īs** (عيس): 'Ayn'uñ kesriyle *kızıla mā'il āķ develer*dür. "a'yes"uñ cem'idür. "Zemmera'l-'īs" ibāreti *kārvānuñ develerine zimām urulup çekilip gitdi* dimekdür (182b).
- gīr ü dār** (گیرو): *Tutma ve kapma* ma'nāsınadır (130a).
- girāmī** (گرامی): Kāf-ı 'Acem'üñ kesriyle ve yā-yı aşliyye ile *'aziz ve şerif* ma'nāsınadır (264a).
- girān** (گران): *Saķil* ma'nāsınadır. Ammā bu maħalde *'azim* dimekdür (273b).

- girev** (كرو): *Rehin* ma'nâsınadır (173a).
- girev** (كرو): *Rehin* ma'nâsınadır. Kâf-1 'Acemî'nün kesri iledür. Ba'zı "Kâf-1 'Arabî'nün fetih ile zabt idüp *keştî* ma'nâsınadır" demişler ammâ lügat kitâblarında meşhûr degildür (240b).
- gür** (كور): Kâf-1 'Acemî ile *hımâr-ı vahşdur*. Türkîde *yaban eşegi* didükleri cânavardur. Behrâm bir 'azîm pâdişâh idi ki hemân hımâr-ı vahş şikârı ile muqayyed idi. Anuñçün Behrâm-ı Gür dimekle mezkûr u meşhûr oldı (129a).
- güş dârend** (كوش دارند): *Şaklayup hıfz iderler* ma'nâsınadır (349b).
- güyî** (كویی): *Güyâ gibi ke'enne* ma'nâsınadır (223b).
- güsest** (كسست): Sîn-i evvelîñ fetih ile lügatdür. Ammâ bu maħalde zarûret-i kâfiye için Sîn'iñ fetih lâzımdur[r]. Ma'nâsı *kesildi ve üzüldü* dimekdür (307b).
- güzîr** (كزير): *Ayırmaq* ma'nâsınadır. Ayrılması kâbil olmayan dosta yâr-i nâ-güzîr dirler. 'Arabîsi lâ-büd dür (30b).
- ħamm** (خم): "ħamm" uñ mîm'inde teşdîd zarûret-i vezn içündür (273b).
- hân** (هان): Edât-1 teşbîhdür. *Ġâfil olma âğâh* ol ma'nâsınadır (290a).
- ħanzal** (حنظل): *Ebû Cehl karpuzı* didükleri nesnedür ki zehr menkûlesindendür (157b).
- ħanzal** (حنظل): *Ebû Cehl karpuzı* didükleridür (302b).
- ħâr u ħas** (حار و حس): *Çalı ve çırpıdır* (161a).
- ħaṭṭ-ı şâhed** (خط شاهد): "ħaṭṭ-ı şâhed" 'ibâreti *ħaṭṭ-ı maḳbûl ve maḳbûb* ma'nâsınadır. Nev-ħaṭ olmaqdan kinâyetdür (211b).
- ħâvî** (خاوی): *Ĥâlî* ma'nâsınadır (66a).
- ħazef** (خزف): *Saksı* ma'nâsınadır (163a).
- hedy** (هدى): Hâ'nuñ fetih ve dâl'uñ sükûtı ile *Ĥarem-i Mekke-i Mükerrmeye ihdâ olunan ħurbân* maḳşûşdur (278a).
- hemedân** (همدان): *Diyârı-ı 'Acemde* bir şehrdür (230b).
- hemîdûn** (هميدون): *Hem-çünân* ma'nâsınadır. Türkîsi *ancılayın* dimekdür (190a).
- her-âyine** (هر آيينه): *Elbette* dimekdür (325a).
- her-âyine** (هر آيينه): Hâ'nuñ ve râ'nuñ fetihyle *elbette* ma'nâsınadır. Lafz-ı müfreddür, mürekkeb degildür (87a).
- hevâdic** (هوارج): "Hevdec" uñ cem'idür. *Bir nev' miħaffedür* ki üsti örtülidir. Bir deveye ancak birin yükledürler (294a).
- ħirsek** (خرسك): *Oğlancıkların oynadıkları uzun eşek oyunudur* (258b).
- ħire-re'y** (خيره راي): *Alçak fikirlü* dimekdür (326a).
- ħire-ser** (خيره سر): *Āciz ü müteğayyir ü mu'âned* ma'nâlarında müsta'meldür (261a).
- ħoş** (خوش): "Ĥoş" lafzı kâfiyesi olan "şeş" lafzına muvâfık olmağ için ħâ'nuñ zammesi zamme ile fetih ortasında okunur (40a).
- ħişt** (هيشت): *Ĥodu ya'ni terk eyledi* ma'nâsınadır (298b).
- ħüşide** (خوشيده): Ĥâ-i mu'cime ile *buruşmuş ve kurumuş* ma'nâsınadır (128b).

- huşt** (خشت): *Kerpiç* ma'nāsınadır. "Huşt"uñ hā'sında keşr ü zamm cā' izdür. Bu maħalde zamm-ı hā iledür. Müşt kâfiyesine muvâfık olmağ için (199a).
- huşub** (خشب): Hā [ve] Şin'uñ zammeleri ile "haşebe"nüñ cem'idür. Bunda qurı ağaçlar ma'nāsınadır (257a).
- huvār** (خوار): Zamm-ı hā-i mu'cime ile *şığır āvāzı* ma'nāsınadır (171a).
- hürrem** (خرم): *Şād* ma'nāsına olduğı te'addi haber tāli'-ra 'ibāretindeki rā harfı zā'id olur (220a).
- h'āhī** (خواهی): "H'āhī" lafzınıñ başında sekte vardur. Hareket ile vezne selāset gelür (84b).
- iħāf** (احاف): *İbrām* ma'nāsınadır (281b).
- īn** (این): "Īn"kelimesi *derbāna*, "ān" kelimesi *kilt*eye işaretdür (74b).
- inā** (انا): "Īnā" zarf ma'nāsınadır (348b).
- inkār** (انكار): Kāf-ı 'Acemī ile şığa-i emrdür. *Zann ile* dimekdür (103b).
- iymin** (ایمن): Hemze'nüñ ve mīm'iñ kesreleriyle *bī-pervā vü emīn* ma'nāsınadır (177b).
- iymin** (ایمن): Hemze'nüñ ve mīm'üñ keşreleriyle *bī-pervā, emīn* ma'nāsında müsta'meldür (56b).
- ķabāle** (قباله): *Hüccet* ma'nāsınadır (315b).
- kāh** (كاخ): *Kaşrdur, köşk* ma'nāsınadır (238b).
- kām** (كام): Kāf-ı 'Arabī iledür. Bu maħalde murād hemān *murād* ma'nāsınadır. *Dimāğ* ma'nāsına ħaml iden işābet itmemişdür (241b).
- ķapuyı firāz itmek**: *Bend itmek* ma'nāsınadır (64b).
- kār-üftāde** (كار افتاده): *Şāhib-i tecrübe ve başına iş düşmiş ādem* dimekdür. Bu maħalde "kār-üftāde"den murād Şeyh Sa'dī 'aleyhi'r-raħme kendisidür (240b).
- ķavī-bāl** (قوى بال): "Ķavī-bāl" 'ibāretinde bāl lafzı 'Arabī olup *ķalb* ma'nāsına ve *ħāl* ma'nāsına olmağ cā' izdür ve lafz-ı Fārisī olup *ķol* ve *bāzū* ma'nāsına olmağ daħı cā' izdür (273b).
- ķazz** (قز): Teşdid-i zā-i mu'ceme ile *ipekdür*. Bu maħalde zarūret-i vezn için zā taħfif olunmuşdur (179b).
- ķedd-i yemīn** (كد يمين): *El emegi* ma'nāsınadır (175b).
- ķem gīrī** (كم كبرى): *Zāhirā ķillet* ma'nāsınadır. Ammā murād *cengi bi'l-külliyeye terk itmek*dür (80b).
- ķen'ān** (كنعان): *Ķazret-i Nūh nebīniñ 'alā nebiyyinā ve 'aleyhi's-selām āşī olan oğlıdur* ki ĝarķ oldu (328b).
- ķenār** (كنار): Bu maħalde "ķenār" *ķoltuğ*dur (259a).
- ķenīzek** (كنيزك): *Cāriye* ma'nāsınadır (173b).
- ķetif** (كتف): Kāf'uñ fetħi tā'nuñ kesri ile *yağrın* ma'nāsınadır (273a).
- ķırķ** (فرق): Bu maħalde "ķırķ" 'ibāreti ħaşr için degildür. *Mücerred keşret*den kināyetdür. Zīrā Ķārūn'uñ ħazīnelerinüñ miftāhlarını yetmiş deve çekerdı. Her bir miftāh ile yetmiş ķapu açılırdı diyü rivāyet olunmuşdur (77a).
- ķi der-āferīniş** (كه در آفرینش): "Ķi der-āferīniş" mışra'ında *ħalākakūm min nefsin vāħidetin* kerīmesine işāret vardur (61a).

- kift** (کفت): Ba'z-ı nüshalarda "dest" yerine "kift" vâki' olmuştur. Kâf-ı 'Arabî'nün kesri ve tā'nuñ sükûti ile *yağrındur*. Fârisîde *şâne* dirler (200b).
- kirm-i pile** (کرم پيله): *İpek kurdı* ma'nâsınadır (264a).
- kîş** (کیش): *Hind serhaddinde bir hazîredir* (166b).
- kiş** (کش): Kesr-i Kâf iledür. Aşlında "ki eş" idi. Hemze fethasıyla bile *hazf* olunup sîn kâf'a vaşl olundu. Zebân-ı Fârisî'de zamâyiriñ mā-ķablî meftûh olduğı cihetden "ke's" feth-i kâf ile okunur diyen işâbet itmişdür (177b). (Kelime sadece N3 nüshasında kayıtlıdır)
- ķurbānī** (قربانی): "Ķurbānī"de yā nisbet içündür. *Ķurbāna lāyık davar* ma'nâsına (278a).
- ķuzbān** (قضبانب): Kâf'ũñ zammiyle "ķazīb"ũñ cem'idür. Bu maħalde *budaķlar* ma'nâsınadır (31a).
- külũħ** (كلوخ): Kâf-ı 'Arabî'nün zammiyle *kesik taş* ma'nâsınadır (84a).
- külũħ zer-endũd** (كلوخ زر اندود): *Altun yaldızlı kesek* dimekdür (335b).
- kũng** (کنک): Žamm-ı Kâf-ı 'Arabî ile *dilsiz* ma'nâsınadır (325a).
- kũşũb** (کثب): Kâf'ũñ ve şā-i müşelleşenũñ zammeleri ile cem'i keşĩbdür. *Ķavm-i Bağbengerĩ* ma'nâsınadır (294a).
- lā-cerem** (لاجرم): Aşlında *lā-muħāle* ve *lā-bũdde* ma'nâsınadır. Şoñra *yemĩn* ma'nâsına *ħaķķā* ma'nâsına isti'māl olındı (184b).
- lā-ħavle** (لاحول): "Lā-ħavle" gũyında ya'nĩ seni esirgemek şeklin gösterip *lā-ħavle* ve *lā-ķuvvete illā bi'llāħ* dirler (188b).
- lāyed** (لايد): "Lāyiden"den müştakdur. *Kelbũñ ağzın açup ũrmesidür* (236a).
- leb-i dil-berĩ** (لب دلبري): *Çeşm-i ħorũsa* teşbĩh ider. Müdevver ve sũrħ ve kũçek olmaķda (235a).
- lemz** (لمز): Aşlında *göz ile işārete* dirler. Şoñra *dil ile ta'n* ma'nâsına isti'māl idilir (188a).
- lũc** (لوج): Cĩm-i 'Arabî ile *aħvel* ma'nâsınadır. Tũrkĩsi *şaşıd*ur (323b).
- mā'stehā** (ماشتهي): "Mā'stehā" 'ibāretinde "mā" devāmiyyedür. *Mādām ki iştiħā eyleye* dimekdür (285a).
- maħall-i birũz** (محل بروز): Ki *ħāşā ħelādur* (166a).
- maşrıķeyn** (مشرقينب): "Maşrıķeyn"dan murād tağlib tārĩķi ile *maşrıķ u mağrib*dür. Yāħud maşrıķ-ı zayf ile maşrıķ-ı şitādur. Sũre-i Zuħruf'de vāķi' olan kelām-ı şerĩfden iķtibās olunmuşdur (214b).
- meges** (مکس): *Siñekdür* (135b). (Kelime sadede M1 nüshasında kayıtlıdır)
- merdiyēt** (مردیت): "Merdiyēt" 'ibāretinde yā-i maşdarĩ sākındür (37b).
- merdũm-gezāy** (مردم گزای): *Ĥalka ziyāde irişdürici ve noķşān getürici* ma'nâsınadır (268b).
- meşānĩ** (مثنای): "Meşnā"nuñ cem'idür. *İki kollı sāz* ma'nâsınadır (175a).
- meşşāta** (مشاطه): *Ķızlaruñ ve gelinlerũñ zũlũflerin tārāyup zĩb ũ zĩnet viren 'avrete* dirler. Fārisice aña "zen-pĩrāne" dirler (36a).
- mi koned** (میکنند): "Mi koned" 'ibāretinde žamm-ı kâf ve feth ikisi daħı cā'izdür. Evvelkisi *iderler* ikincisi *ķoparurlar* ma'nâsınadır (242a).
- mĩ-bũsend** (می بوسند): Sĩn-i mũhmile ile *bũs iderler* ma'nâsınadır. Ba'z şāriħler tā-yı Fārisĩ ile ve şĩn-ı mu'cime ile "mĩ pũşend" tũtup taşvĩr-i ma'nāda "Bezme ħālĩ ki Ka'beye

giyürürler" demiş ammā min-vech işābet itmemiştir. Zevk-i selîmi olan fehm ider (264a).

- mihmānī** (مهمانی): "Mihmānī"de yā maşdariyyedir. *Konukluk* ma'nāsınadır (278a).
- min nevālik** (من نوالك): "Min nevālik" 'ibāretinde "min" *bedel* ma'nāsınadır (194a).
- mīnā** (مينا): Burada "mīnā" *yeşil sırça* ma'nāsınadır (31b).
- miskīn** (مسكين): "Miskīn"iñ nūn'ında sekte vardır. Bir hareket ile vezne selāset gelür (333a).
- misma'ī** (مسمعی): Mīm-i ūlānuñ keşri ve mīm-i şānīnūñ fethi ile ism-i 'āletdür. *Kulağ* ma'nāsınadır (230a).
- mīşīn** (میشین): Türkīde taħrīf olunup *meşin* didükleridür (263a).
- mu'āfi** (معافی): Müfā'ale bābindan ism-i mef'ūldür. *'Āfiyet üzere olan kimesne* dirler. Taqṭī'i i'lām içün bir kelime iken böyle mufaşşal yazılmışdır (230a).
- mu'nim** (منعم): Kesr-i 'ayn ile *şāhib-i ni'met ve devletlü* ma'nāsınadır (173b).
- mukibb** (مكب): Bu kelāmda olan "mukibb" 'ibāreti *lüzüm u mülāzemet* ma'nāsına olan "ekbāb"dan olıcağ fakra isnādı isnād-ı ḥaḳīkī olur. *Kebebtühū 'alā vechihi* fi'līnūñ maṭāvi'i olan "ekteb"den olıcağ fakra isnādı isnād-ı mecāzī olur. Zīrā yüzi üzere "mukibb" olan ḥaḳīkatde faḳīrdür faḳr degildür. (279b).
- muḳīm** (مقيم): "Muḳīm" demekde *القناعت كنز لا يفنى (Kanaāt tükenmez bir hazinedir)* ma'nāsına işāret vardır (151a).
- mūriyāne** (موريانه): Şol paşdur ki demürü delik delik eyler (119a).
- mücāveret-muḥāveret** (محاوره - مجارت): "Mücāveret" cīm ile *koñşılık* ve "muḥāveret" ḥā ile *muşāḥabet* ma'nāsınadır (215a).
- mürdemī** (مردمی): "Mürdemī" 'ibāreti feth-i dāl iledür. Ba'zılar feth-i mīm ve zamm-ı dāl ile zabt idüp "merdüm parsā idüm" dimekdür dimişler ammā lafz u ma'nā cihetinde rekāketi ḥafī degildür (124a).
- mürğ** (مرغ): Mu maḥalde "mürğ"dan murād mürğ-i ḥānegīdür ki *tavuk*dur (78a).
- müst** (مست): "Müst" *gam u guşşa ve şikāyet* ma'nalarına ıtlāk olunur. "Müstmend" *gam u guşşayı mazlūma* dirler (78b).
- müste'ār** (مستعار): "Müste'ār" 'ibāretinden murād *mücerred lafz-ı bī-ma'nā* dimekdür. Yāḥud *edāsı kendi kuvvet-i tab'ından degildür, gayriden eküp şatar* dimekdür (290a).
- naḥl-bend** (نخل بند): Naḥl bağlacıdır. Naḥl Türkī'de taḥfīf idüp *naḳıl* didükleridür (38b).
- nāmī** (نامی): "Nāmī" 'ibāretinde yā ḥarf-i nisbet olup nāmdār ma'nāsınadır. Lafz-ı Fārisī'dür. Bu daḥı mümkindür ki "nāmī" lafz-ı 'Arabī olup "nūmū"dan ism-i fā'il ola. Bu taḳdīrece "nāmī"lük ḥaḳīkī olmaz iddi'ā olur (264a). (Kelime sadece N3 nüshasında kayıtlıdır)
- ne pīçem** (نه پیچم): "Ne pīçem" 'ibāreti nūn-ı nefy iledür. *Başına urulmuş mār gibi pīç ü tāb itmege mālīk degilem* dimekdür. Ba'zılar "pīçem, bā ile fi'l-i müşbetdür ḳatlı olunmuş mār gibi harekete ḳādir degilem dimekdür" dimişler ammā çendān münāsib degildür (234a).
- nedānist** (ندانست): "Nedānist" 'ibāreti ma'nā-yı istifhāmı mutazammındur. *Bilmedi mi* dimekdür (308b).

- negirifti** (نكرفتي): Fâ'ili qarâra râci' zamîrdür. *Ol kimse ki anı qarâr-ı h'vâb tutmaz idi* dimekdür. "Ol kimse ki qarâr u h'vâbı tutmazdı dimekdür" diyü şerh eyleyen ma'kûs şerh eylemişdür. *Lâ-ta' hüzühü sinetün ve-lâ nevm* kelâm-ı şerîfî bizüm didigümüze şâhiddür (226a).
- nerm-i sühân** (نرم سوهان): *Yumşak eñe* ma'nâsınadır (342b).
- nesaq** (نساق): Nûn'uñ ve sîn'in fethaları ile *üslûb ve tarîk* ma'nâsınadır (298a).
- nesrîn** (نسرین): "Gül-i nâşırî" didikleridür ki *şarı güldür* (187a).
- neyendüht** (نیندوخت): *Qazanmadı* dimekdür (300a).
- nigâr** (نكار): Bu maħalde "nigâr" *naqş* ma'nâsınadır (215b).
- nîmrüz** (نیم روز): "Türkistân vilâyetinde bir şehrin ismidir" demişler. Ba'zılar daħı "nısf-ı 'âlemiñ pâdişâhı dimekten kinâyyetdir" demişler. Ammâ bu faķırüñ añladuđı budur ki *rub'-ı meskûn-ı pâdişâhî* dimekten kinâyyetdir. *Zirâ âfitâb, şabâħdan nısfu'n-nehâra* dek kurre-i arzuñ rub'ını kať'ider (175b).
- nîm-şeb** (نیم شب): "Nîm-şeb" 'ibâreti sükûn-ı mîm ile *nısfu'l-leyl* ma'nâsınadır. Ba'zılar kesr-i mîm ile tutup "izâfet-i bi-ma'nâyîdür" demiş ammâ haťâ eylemiş (220a).
- nitersed** (نترسد): "Nitersed" 'ibâreti nûn iledür. İstifhâm ma'nâsı mutazammındur. *Ĥavf eylemez mi* dimekdür (60b).
- niyâm** (نیام): *Kın* ma'nâsınadır (29b).
- nümâyed** (نماید): Mûte'addî vü lâzım beyninde mezkûr beyt evvelinde ve beyt-i şânîde lâzım; *görinür* ma'nâsınadır. Beyt-i şâlişde mûte'addîdür; *göstermek* ma'nâsınadır (195b).
- pâk bisüht** (پاك بسوخت): "Pâk bisüht" 'ibâreti *cümlesin yakdı* dimekdür (301b).
- pâybest** (پایبست): *Temel* ma'nâsına. 'Arabî "esâs"dur (38a).
- pây-merd** (پایمرد): "Pây-merd" şol kimseye dirler ki *bir kimse için kalkıp ayâğ üzre turup ba'z nesne cerr eyleye* (152b).
- pedîd** (پدید): *Zâhir* ma'nâsınadır (278b).
- perdedâr** (پرده دار): *Derbândur*. 'Arabîsi *ħâcib*dür (288a).
- pesîc** (پسیج): "Pesîc" bu maħalde *söz söylemek tedârûki* ma'nâsınadır (314a).
- pesîc** (پسیج): Pâ-i Fârisî ve cîm-i Fârisî ile *sefer yarağın görmeye* dirler. Bu maħalde murâd *âħiret yarağın görecek zamânda 'amel-i şâliħüñ yođ iken bu rızq u ribâ ile ne tedbîr idersin* dimekdür (280a).
- peşşe** (پشه): *Sivri siñek*. Ekşeriyâ eş'ârda peşşe-yi fîl ile bir yerde zıkr itdikleri anuñçündür ki "peşşe"nüñ daħı fîl gibi ĥortümü vardur ve fîliñ ekşeriyâ zevâli ĥortümına peşşe girmek iledür (181a).
- peykâr** (پیکار): *Şavaş* ma'nâsınadır (84a).
- peyvend** (پیوند): *Ĥısm ve kavm* ma'nâsınadır (169a).
- peyveste** (پیوسته): *Dâyim* dimekdür (344b).
- pîç pîç** (پیچ پیچ): Gâħ *maķâm-ı medħde gâħ maķâm-ı zemme* müsta'meldür. Bu maħalde murâd *zemm* ma'nâsıdır (187a).
- pîlver** (پیلور): *Çerçi* ma'nâsınadır (29b).

- pindārī** (پنداری): "Pindārī" 'ibareti *ma'nā-yı istifhāmı* mutazammındır (263b).
- pīr-i lāşe** (پیر لاشه): "Pīr-i laşe"den zāhiran murād *Sultān Maḥmūd* olmak görünür. Ammā muṭlak tutulmak *ma'nā* cihetinden evfaḫdur (43a).
- pīş** (پیش): Pā-yı Fārisī iledür. "Bā-i 'Arabī iledür" diyenler işabet itmemişdür (87b).
- porsīdeyiş** (پرسیدیش): "Porsīdeyiş" 'ibaretindeki şīn qarīne-i maḫām ile *har şāhibine* rāci'dür. "Dümm-i ḫareş" 'ibraretindeki şīn daḫı aña rāci'dür (334a).
- püstīn mi dered** (پوستین می دردد): "Püstīn mi dered" 'ibareti *ḡıybet ve müsāvī ider* dimekden kināyedür (268b).
- rākibāt** (راکبات): "Rākibāt" 'ibaretinde olan vāv ḫarfı rubbedür (294a).
- refte der-püstīn** (رفته در پوستین): "Refte der-püstīn" 'ibareti *ḡıybet ü mezemmet itdi* *ma'nāsına* müsta'meldür (336b).
- reşf** (رشف): *Şuyı şormak* *ma'nāsınadır* (220a).
- revzen** (روزن): *Baca vü penceredür*. Bunda *ocaḫdur* ki 'Acem *buhārī* dir (333b).
- rīşān** (ریشان): *Mecrūh* *ma'nāsına* olıcaḫ elif ve nūn ile cem'î kıyāsa muvāfiḫ olur. "Elif ve nūn ile cem'î şāzdur" diyen işabet itmişdür. Rīşān bu maḫalde "rīş"üñ cem'idür; *mecrūh* *ma'nāsınadır*. Cerāḫat *ma'nāsına* degildür ki cerāḫat lafzınuñ azāfetini tevcihde tekellüfe irtikāb olına (217a).
- rūde** (روده): *Bagırsak* *ma'nāsınadır*. Ammā bu maḫalde murād *mi'de* idüḡi zāhirdür (316b).
- rufḫa** (رفقه): Rā'nuñ zammı ve kesri ile *seferde refiḫ olan cemā'āte* dirler (207a).
- ruhbāniyyet** (رهبانیت): Feth-i rā ile ve teşdīd-i yā ile *ruhbānlıḫ* *ma'nāsına* olan "reh-bīn"e nisbetdür. Aşlında ḫavf *ma'nāsına* olan "rehbet"den me'ḫūzdur. Zirā rāhibler kemāl-i ḫavflarından dūnyānuñ lezzāt u shevātın terk idüp ḫalkdan munḫatı' olup şöḫbetden ictināb iderlerdi ve nesflerine dürlü dürlü cefā cefā vü 'azāb iderlerdi. Kimi kendüsini ḫat' idüp dāyire-i racūliyyetden çıkar idi. Kimi nefsine ihānet için boynuna demūr zencīr taḫar idi ve buña beñzer nice riyāzet şāḫa iderler idi (284a).
- rūstā** (روستا): *Kūy* *ma'nāsınadır* (254a).
- rūy** (روی): *Tucdur* (38b).
- rūyīn-çeng** (رویین چنگ): *Tuc dırnaḫlu* dimekdür (38b).
- rūzī** (روزی): Yā-i aşliyye ile *rızḫ* *ma'nāsınadır* (263b).
- sā'id** (ساعد): *Bilek* *ma'nāsınadır* (80b).
- ṭabl** (طبل): Türkīde taḫrīf olunup *ṭavul* didikleridür. Ammā bu maḫalde murād *kendini bī-hūde medḫ idüp lāf u ḡüzāf iden şaḫş-ı bī-hünerdür* (280a).
- şabr** (صبر): Bu maḫalde "şabr" ihām tarīḫi ile mezkūrdur. Aşıl *ma'nāsı taḫammül-i ḫarār*dur. Ma'rūf u meşhūr olan acı devāya daḫı taḫammüli vardır. Egerçi ol acı devā *ma'nāsına* olan şabr bā'nuñ kesriyledür. Ammā żarūret-i vezn için sükūt-ı bā ile cā'izdür ve meşhūrdur (202a).
- şald** (صلد): Şād'üñ fethi ve lām'üñ sükūmi ile *ḫatı* *ma'nāsınadır* (127a).
- ṭavīle** (طویلہ): Türkīde taḫrīf olunup *ṭavla* didikleridür (215b).
- şāye-perver** (سایه پرور): *Nāz u ni'met içinde büyümiş ādem* dimekdür (324b).

- sâzed** (سازد): "Sâzî"den müştakdur; *Kanâ'at* ma'nâsına müsta'meldür (187a).
- sebük** (سبك): Aşlında *hafîf* ma'nâsınadır ammâ bu maħalde *fevrî* dimekdür (236b).
- sebüksâr** (سبکسار): *Hafîf* ma'nâsınadır sebük-ser gibi (190a).
- sehm-gîn** (سهمگین): *Korkunc* ma'nâsınadır (287b).
- selîm** (سليم): "Selîm" bu maħalde *sâde-dil ile* ma'nâsınadır (304b).
- sengî** (سنكى): "Sengî" 'ibâretinde yâ nisbet içündür (325b).
- ser** (سر): Bu maħalde "ser" *sevdâ vü hevâ* ma'nâsınadır (217b).
- serheng** (سرهنك): *Çeribaşı ve çavuş* ve anuñ emşâline itlâk olunur (189a).
- serheng**: Bu maħalde "serheng" *ser-asker* ma'nâsınadır (337b).
- ser-i dînâr** (سر دينار): "Ser-i dînâr" 'ibâretindeki "ser" *sevdâ* ma'nâsınadır (300a).
- ser-keşî** (سرکشی): "Ser-keşî" 'ibâreti "dânişî" 'ibâretine kâfiye olmakda rekâket yokdur. Zir[â] kâfiyeye ħarf-i vaşl lâhiķ olicaķ ihtilâf-ı tevcîh ki reviyi sâkiniñ mâ-ķablinüñ hareketidür; câ'izdür (323b).
- ser-mest** (سر مست): "Ser-mest" 'ibâreti *bî-pervâ ve hevâyî* ma'nâsına müsta'meldür. Bu maħalde "âħir" kelimesi mücerred *taķrîr ve te'kîd* için ziyâde olunmuş lafzdur. *Ta'rîz ve ta'accüb* ma'nâsında daħı isti'mâl olunur. Lafz-ı Fârisîdür 'Arabî degüldür. Bu taşrîħ olunmuşdur. Zebân-ı Türkîde isti'mâl olunan "âħî" 'ibâreti bu âħir lafzından taħrîf olunmuşdur (206b).
- setîze-rüy** (ستیزه روی): *Yüzsüz, küstâh* ma'nâsınadır (132a).
- sifle** (سفله): *Alçaķ* ma'nâsınadır (262a).
- sîħ** (سيخ): *Kebâb* demürdür (78a).
- silâħ-şür** (سلحشور): "Silâħ-şür" 'ibâretinde "silâħ", "silâħ"dan taħfîfden olunmuşdur. "şür" bunda *ķarışdıрмаķ* ma'nâsınadır. Zirâ silâħşür âlât-ı ħarbüñ gâħ birini gâħ birini ele alup oynar (184a).
- sîmînş** (سيمينش): "Sîmînş" 'ibâretinde nûn ve şîn zarûret-i vezn için sükûn ile bir yerde cem' olmuştur (259a).
- sinân** (سنان): *Gönder* ma'nâsınadır (218b).
- ħîre** (طيره): *Ħişm u ħazab* ma'nâsınadır (271b).
- ħîre** (طيره): Kesr-i ħâ ile *ħazab u ħişm* ma'nâsınadır (315b).
- sitiz** (ستيز): *Ħuşûmet ve inâd* ma'nâsınadır (179b).
- süħten** (سوختن): "Süħten" bu maħalde lâzım olup *yanmaķ* ma'nâsına olmak ve müte'addî olup *yanmaķ* ma'nâsına olmak ikisi daħı ķabildür (305b).
- süb** (سبع): Muşâħib-i şerîf kenârında yedi taķsîm olup ta'yîn olunan kısımlardur ki Ħazret-i ħabîb-i ekrem 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm bu üslûb üzre haftada bir ħatm-i Ķur'an-ı 'azîm iderler idi. Ba'zî kütübde daħı muşħaf-ı şerîf yediye taķsîm olup şöyle yazılmışdur ki; her kim ki Ķur'an-ı 'azîmi cum'a günü evvelinden süre-i En'âma, cum'a irtesi süre-i En'âmdan süre-i Yûnus 'a, yek-şenbe süre-i Yûnus'dan süre-i Tâħâ'ya, dü-şenbe süre-i Tâħâdan süre-i 'Ankebût'a, se-şenbe süre-i 'Ankebût'dan süre-i

Zümer'e, çār-şenbe sūre-i Zümer'den sūre-i Vākı 'a'ya, penç-şenbe sūre-i Vākı 'a'dan āhır kelām-ı kādīme dek hatm idüp du 'ā itse du 'āsı maqbūl olur (203a).

süheyl (سهيل): Bir *kevkebdür*. Ekşer diyār-ı Yemen üzerine tülū' ider. Hāşşası ba'z eşyāya kırmızılık levnin virmekdür (263a).

sütüde (ستوده): Sīn'ün zammesi ile 'āciz ve mürümende ma'nāsınadır (114a).

sütür (ستور): *Sivār olacak tavardur* (167b).

şarḫ (شرط): Şīn'ün fethi ile *poyraz* dimekdir (168b).

şehrvā (شهروا): Aşlında "şehr" ile "revā" lafzından mürekkebdür. 'Acem şāhlarından biri şıgır göni üzerine altun ve akçe sikkeler ėarb itdirüp mücerred emrini icrā için ėarben ve kaḫran altun akçe yirine kendü vilāyetinde gön yüridürdi. Bu zulmi revā gördiği'yçün aña "şehrvā" didiler (174a).

şereh (شره): Şīn'ün ve rā'nuñ fethaları ile 'Arabī lafızdır. *Ziyāde hırş ve tama'* ma'nāsınadır (178b).

şerze (شرزه): *Ġazabdan diş sıırdan ḫayvānuñ şıfatıdır* (184b).

şerze (شرزه): *Ġazabnāk* ma'nāsınadır. Yavuzluğundan diş sıırdan cānavar dirler (273b).

şikem-derd (شکم درد): Vaşf-ı terkībīdir. *Derd-i şikem* ma'nāsınadır. "Mi'dede imtilā olup derd-i şikem peydā olıcaḫ cümle esbāb-ı ma'āş muntazam olmaḫ ne fā'ide virür" dimekdir. Şikem-i mi'deye ma'tūf tutup "çünki mi'de vü şikem pür ola, derd peydā olur" diyü şerḫ idenler işābet itmişlerdir (156b).

şikift (شکفت): Şīn'ün ve kāf-ı 'Arabī'[nüñ] kesri ile 'aceb ma'nāsınadır. Şeyḫ Sa'dī 'aleyhi'r-rahme hücesine yāri bi'z-zāt gelmiş iken ziyāreti ḫayāline istinād itmekden murād yāruñ 'ālī-cenāb olmağıle bi'z-zāt gelmesini istib'āz itmekdür (205b).

şingerf (شنگرف): *Zencifer* (267b).

şubān (شبان): Zamm-ı Şīn ile *çübān* ma'nāsınadır (310b).

şūḫ (شوخ): Bu maḫalde "şūḫ" *küstāḫ* ma'nāsınadır (231a).

tā naḫş (تانهش): "Tā naḫş" ibāretinde "tā" intihā-yı ḫāyet içündür (267b).

ta'cīn (تعجين): *Yoğurmaḫ* ma'nāsınadır (319b).

taḫakküm borden (تحكم بردن): *Bir kimsenüñ ḫükmi altında olmaḫ* ma'nāsınadır (254a).

tārek (تارك): Feth-i rā ile *depe* ma'nāsınadır (218b).

tāzī (تازى): *Lisān-i 'Arabī* ma'nāsınadır. Ya'ni ehl-i Bağdād lisān-ı 'Arabīyi niçe ḫüb bilirler ise Sa'dī daḫı 'āşıklık resm ü āyīnesini öyle ḫüb bilür (240b).

teḫābün (تغابن): *Aldanmaḫ* ma'nāsınadır (309a).

temīz (تميز): "Temiz" bu maḫalde bir yā iledür. Aşlı *temīz* dür. Taḫfifen bir yā ḫazf olunmuşdur (319b).

ten-āsān (تن آسان): Vaşf-ı terkībīdür. *Ehl-i ḫuzūr ve rāḫat* dimekdir (68b).

tenşā (تنشأ): Aşlında mehmüzü'l-lāmdur. Bu maḫalde hemzesi elife ḫalb olunmuşdur (23a).

teşvīr (تشوير): *Ḥacālet* ma'nāsınadır. *Teşvīş* ma'nāsına daḫı isti'māl olunur (240b).

tīz (تيز): *Keskīn ve yavuz* dimekdir (316b).

tūşe (توشه): *Azıḫ* ma'nāsınadır (163a).

- tüv** (تو): "Tüv" kelimesinde Tâ'nuñ zammesi zarûret-i vezn için işbâ' olunur (67b).
- tüvângerân-râ** (توانگرانرا): "Tüvângerân-râ" lafzınıñ âhir elif'inde sekte vardır. Bir hareket ile selâset gelür (278a).
- tüyî** (تویی): "Tüyî" ibâretinde ikinci yâ vahdet içündür yâhüd tenkîr içündür. "Hiṭâb içündür" diyen ḥaṭâ itmişdür (321b).
- üfted** (افتد): *Üfted* ma'nâsına lügatdur (220a).
- ürdübeheşt** (اردبهبشت): *Bahâr faşlınıñ ikinci ayıdır* (31a).
- vâ'il** (وائل): *Bir kabîlenüñ ismidür* (190b).
- vâmeş** (وامش): "Vâmeş" 'ibâretinde Şîn izmâr-ı kable'z-zikrdür. "Ān ki"ye râci'dür (318b).
- vārūn** (وارون): *Naḥs* ma'nâsınadır (172b).
- ve kâne'l-müte'addi 'amran** (وكان المتعدى عمراً): Başka mişâldür ve müte'addi lafzı kesr-i dâl iledür. Ya'ni *'Amr te'addi ve tecävüz itdügi için ma'ērüb oldı* dimekdür. Müte'addi 'ibâreti feth-i dâl ile zâbt idüp ma'ērüb ma'nâsına şerḥ eyleyen münâsib söylememişdür (221a).
- vech** (وجه): "Vech" bunda *ḥarc* ma'nâsınadır (278b).
- ver bikenî** (ور بكنى): Feth-i kâf ile *yolarsan* dimekdür (212a).
- vorḳ** (ورق): Vāv'ıñ zammı ve rā'nuñ sükütü ile cem'î "verḳâ"dur. *Siyâha mâ'il aḳ gögercindür* ki rengi gökdür. Türkîde *taḥta gügercini* dirler (230a).
- yavuz pars** (ياوز پارس): "Yavuz pars" didikleri *cânavardur* (212a).
- Yünis** (يونس): "Yünis" isminiñ nûn'ında zamme ve fethâ ve kesre üçi daḥı luğatdur. Bu maḥalde kesr-i nûn iledür. "münis" kâfiyesine muvâfiḳ olmağ için (346a).
- yüzinüñ yarısı sürḥ olmuş anuñ yarısı şarı:** *Yarısı âteş-i 'aşkile kızarmış ve yarısı daḥı miḥnet-i firâkile şararmış* dimekdür. Bir daḥı vech-i laṭîfdür ki *yârdan olan taraḫı kızarmış ve ayrılan taraḫı şararmış* demek ola. (224a)
- zâd-büm** (زاد بوم): Vaşf-ı terkîbîdir. *Ādem'üñ toğup büyüdüğü vilâyet* ma'nâsınadır. "büm" vāv iledir. "Āṭf-ı tefsîrîdir" diyenler işâbet itmişlerdir (173b).
- zay'am** (ضيعم): Lafz-ı Arabîdür. *Arslan* ma'nâsınadır (235a).
- zemî** (زمى): "Zemî" daḥı *zemîn* ma'nâsına laşka luğatdur. Ba'zılar zann itdügi gibi Nûn zarûret-i kâfiye için ḥazf olunmuş degüldür (225b).
- zenbür** (زنبور): *Arı* ma'nâsınadır. Lafz-ı Arabîdür. Fârisîsi *müncedür*; zamm-ı mîm ile (230b).
- zenbür-ı dürüş** (زنبور درشت): "Zenbür-ı dürüş"den murâd *eşek arısıdır* (338a).
- zen-i bive** (زن بيوه): *Ṭul* 'avretdür (333a).
- zen-i kün** (زن کن): İştîlâḫ-ı 'Acem'de *te'ehhül ile* demekdür (37b).
- zerr-i ṭilâ** (زر طلا): *Yaldız altını* dimekdir ki gâyet ḥâlis u kâmilü'l-'ayâr olur. Bu maḥalde zerr teşdîd-i rā iledir. Zarûret-i vezn için (174a).
- zevzen** (زوزن): İki zâ-yı mu'ceme ile *bir şehrin ismidür* (84a).
- zimaşşer** (زمحشر): *H'ârzem nevâhîsinden bir nâḫiyedir* (220b).
- zülâl** (زلال): Lafz-ı Arabîdür, *ṭatlu* ma'nâsınadır (102b).

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük. *Türk Dili*, (698), 162- 169.
- Akkuş M. (1993). *Nef'i Dîvânı*. Akçağ Yay.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-* C. 3. Türk Dil Kurumu Yay.
- Aksoy, H (1978). Esad Efendi. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Dergâh Yay.
- Aktepe, M. (1988). Esad Efendi. *İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Aktepe, M. (1995). "Esad Efendi, Hocaşâde". *DİA*, C. 11. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bekdaş, M. (2017). Sözlük Türlerinin Tasnifi. *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(4), June 2017, s. 52-59.
- Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 9-14.
- Çelik A. (2017). *Türk Edebiyatında Gülistân ve Hasan Rızâyî'nin "Cûy-ı Rahmet" Adlı Manzum Gülistân Şerhi (İnceleme-Metin)*, 2. Cilt. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Çelik, A. (2015). Eser Sözlüğü Bağlamında *Gülistân* Lügatleri. *4th International Conference On Language and Literature (Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı) "In Memory of Sami Frasheri" (Şemseddin Sami Hatırasına) Proceedings Book/(Bildiri Kitabı)*. Hena e Plote Beder University-Tirana/Albania.
- Çetin, A. (1994). Derkenar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi.
- Esen, M. A. (2009). Rus Sözlükbilimine Genel Bir Bakış. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (4), 467-480.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (4), 534-554.
- Kahraman S. A., Gültekin A. N., Dadaş, C. (1998). *İlmiye Salnamesi*. İşaret Yay.
- Kartal, A. (2001). Sadî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümeleleri. *Bilig*, S. 16. Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi.
- Kaynak, M. (2021). Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü. *Kafdağı*, 6 (1), 79-101.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*, (6), 111-113.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2011). *Türk Edebiyatında Gülistân Tercümeleleri ve 17. Yüzyıl Yazarlarından Hocaşâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Gül-i Handân (Terceme-i Gülistân)'ı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Peçevi İbrahim Efendi (1992). *Peçevî Tarihi*. (Hzl. Bekir Sıtkı Baysal). Kültür Bakanlığı Yay.
- Solakşâde Mehmed Hemdemî (1989). *Solakşâde Tarihi* (Hzl: Vahit Çabuk). Kültür Bakanlığı Yay,
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 223-242.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 92-101.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yazıcı, Tahsin (1996). *Gülistân*. *DİA*, C. 14. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşun destek alınmamıştır.